

ББК 66.79

Д70

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ У 2000 РОЦІ

Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці
Держдепартаменту США щодо практики
в галузі прав людини в країні

Художник-оформлювач
І.М.Гаврилюк

19(60)

Книга видана за сприяння
Національного фонду підтримки демократії (США)

Д70 **Дотримання прав людини в Україні у 2000 році** / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач І.Гаврилюк. — Харків: Фоліо, 2001. — 64 с.

ISBN 966-03-1611-9.

У спеціальному випуску №19(60) інформаційно-аналітичного бюлетеня «Права людини» Харківської правозахисної групи друкується доповідь Держдепартаменту США про дотримання прав людини в Україні у 2000 році.

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2001

ББК 66.79

© Посольство США в Україні, 2001
© Харківська правозахисна група, переклад,
передне слово, коментарі, 2001
© І.М.Гаврилюк, художнє оформлення, 2001

ISBN 966-03-1611-9

Переднє слово

Для комплексного дослідження стану з правами людини в країні правозахисні організації звичайно використовують форму звіту про дотримання прав людини, який готується щороку. Складання такого звіту є традиційним засобом доведення до відома громадськості – як національної, так і міжнародної – про порушення прав людини в країні, щоб поліпшити ситуацію. В Україні, на жаль, річний звіт, в якому від імені громадянського суспільства було б комплексно описано на високому рівні становище з правами людини, ще ніколи не готувався.

Відомі різні форми річних звітів. Так, «Біла книга Росії» укладена як коментар до кожної статті Загальної декларації прав людини, в якому розповідається про стан з реалізацією відповідного права. Звіти про реалізацію окремих прав можуть бути складені як коментарі до спеціальних конвенцій ООН з прав людини або інших міжнародних договорів. Наприклад, Всеукраїнський Комітет захисту дітей склав звіт про порушення прав дитини як коментар до офіційного звіту держави про виконання Конвенції ООН з прав дитини, Харківська правозахисна група підготувала звіт про катування і жорстоке поводження в Україні як коментар до третього періодичного звіту держави про виконання Конвенції ООН проти катувань. Як коментар до державних звітів про виконання міжнародних пактів ООН з громадянських і політичних прав та соціальних, економічних і культурних прав готують річні звіти Гельсінські комітети різних країн. Річні звіти про дотримання прав людини в Російській Федерації у 1993 та 1994 рр., що були підготовлені під керівництвом відомого російського правозахисника, першого російського омбудсмена Сергія Ковальова, складені як сукупність частин, кожна з яких висвітлює стан з дотриманням або певної групи прав (наприклад, соціально-економічних прав), або прав тих чи інших соціальних груп – військовослужбовців, в'язнів, або порушення прав людини під час певних подій – порушення прав людини під час жовтневих подій у Москві в 1993 році, порушення прав людини під час військового конфлікту в Чечні.

Щороку Державний Департамент США публікує великий двотомник, який містить доповіді про дотримання прав людини в усіх країнах світу. Ці доповіді готуються посольствами США в цих країнах. Усі доповіді побудовані за однаковою схемою:

резюме;

розділ 1 «Повага недоторканності особи» з підрозділами «Політичні та інші позасудові вбивства», «Зникнення», «Застосування катувань»,

«Свавільний арешт, затримання чи заслання», «Право на справедливий публічний суд» і «Право на недоторканність приватного життя»;

розділ 2 «Дотримання громадянських свобод», в якому розглядаються свобода слова і преси, свобода мирних зборів і об'єднань, свобода релігії, свобода пересування;

розділ 3 «Дотримання політичних прав: право громадян змінити владу»;

розділ 4 «Ставлення уряду до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини»;

розділ 5 «Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом», в якому розглядається стан з дотриманням прав жінок, дітей, інвалідів, релігійних і національних меншин;

розділ 6 «Права робітників» (профспілки, укладення колективних трудових договорів, заборона примусової праці, дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу, прийнятні умови праці, торгівля людьми).

Привертає увагу чітка ієрархія прав і свобод людини, де на першому місці захист особистісних прав людини від сваволі держави, потім громадянських і політичних свобод, далі захист від дискримінації, і тільки в кінці – короткий огляд прав робітників. Американська традиція прав людини вільна від патерналізму, який передбачає забезпечення людині «хорошого життя» державою (хоча рівень соціальної допомоги тим, хто її дійсно потребує, досить високий!). Тому західним людям важко збагнути наші проблеми з соціальними і економічними правами.

На нашу думку, українській громадськості було б цікаво ознайомитися з таким поглядом на нашу дійсність. Поглядом доброзичливим, але суворим. Упевнені, що цей ретельний глибокий аналіз буде нам на користь.

Харківська правозахисна група висловлює глибоку вдячність посольству США в Україні, яке люб'язно погодилось на цю публікацію (за згодою посольства, ми додали до тексту коментарі, щоб виправити декілька дрібних помилок).

Сьвен Захаров

Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці Держдепартаменту США щодо практики в галузі прав людини в Україні

Лютий 2001

ВСТУП

Державне управління в Україні здійснюється Президентом, який обирається прямим голосуванням, та однопалатним парламентом (Верховною Радою), одна половина якої обирається на основі пропорційного представництва, а інша – шляхом прямих виборів в одномандатних округах. Діючий Президент Леонід Кучма був переобраний після двох турів голосування, які відбулися 31 жовтня і 14 листопада 1999 року. Під час виборчої кампанії і протягом голосування відбулися деякі порушення, в тому числі ті, які наводилися у заключному звіті від 7 березня 2000 року Організації з безпеки і співробітництва в Європі/Бюро з демократичних установ і прав людини (OSCE/ODIHR), в якому стверджувалося, що президентські вибори в жовтні і листопаді 1999 року «значною мірою не відповідали зобов'язанням перед ОБСЄ щодо виборів». Однак, майже всі спостерігачі погоджуються з тим, що результати виборів відображають волю виборців. Незважаючи на численні недоліки та порушення, попередні загальнонаціональні вибори в 1998 і 1994 також загалом відображали волю виборців. Президент призначає Кабінет Міністрів і контролює роботу уряду. На квітневому референдумі, який спостерігачі описали як такий, що мав деякі недоліки, але, ймовірно, відображав волю народу, учасники голосування схвалили деякі зміни до Конституції, які б розширили президентські повноваження і збільшили б вплив виконавчої влади на парламент. Конституційний Суд пізніше скасував дві із шести запропонованих змін; однак, зміни до Конституції до кінця року внесені не було. Конституція України передбачає незалежну судову систему, але суди фінансуються через Міністерство юстиції, і тому залишаються вразливими для політичного втручання та корупції і є неефективними.

Служба Безпеки України (СБУ), Міністерство внутрішніх справ (яке контролює різні підрозділи міліції) та Міністерство оборони рівною мі-

рою відповідальні за внутрішню безпеку і підпорядковані Президенту через Кабінет Міністрів. Державна Податкова Адміністрація також має власні повноваження щодо застосування примусу у відповідності до прав, які реалізуються нею за допомогою податкової міліції. Збройні сили, загалом, залишаються поза політикою. Хоча цивільна влада загалом здійснює ефективний контроль за правоохоронними органами,¹ системна корупція в органах влади інколи може призводити до їхнього неналежного використання. СБУ та інші урядові структури опосередковано втручалися в політичні процеси за допомогою кримінальних і податкових розслідувань проти політиків, журналістів та впливових бізнесменів. Траплялися випадки порушення прав людини з боку працівників правоохоронних органів.²

Україна перебуває на стадії важкого переходу від централізовано-планової до ринкової економіки. Приватний сектор продовжує зростати, і нині він складає суттєву частину економіки. Уперше за час незалежності економіка країни переживає зростання (5 відсотків). Проте країна залишається в серйозній економічній кризі. Хоча уряд і досяг певного поступу в ключових сферах, на кшталт приватизації, енергоринку і державного бюджету, країні бракує багатьох реформ, необхідних для створення стійкого економічного зростання. Промислове виробництво пережило роки різкого падіння. Указ Президента 1999 року про сільськогосподарську реформу призвів до зламу радгоспної системи часів радянської ери. Законодавство, що дозволяє отримати право на землю, було прийнято; однак, право власності колишніх працівників колгоспу слабке і погано визначене. Виробництво в ключових галузях, на кшталт вирощування пшениці, було ненадійним. Літній урожай зерна був найгіршим від 1945 року, однак урожай озимини за ці роки був найкращим. За офіційною статистикою, близько половини працездатного населення офіційно працює у виробничій сфері, а решта у сфері послуг і сільському господарстві; хоча насправді багато промислових підприємств скоротили обсяги виробництва чи простоюють. Експортуються різноманітні товари, в тому числі метали, хімічні речовини, цукор і напівфабрикати. Річна частка валового національного продукту на душу населення складала приблизно 669 доларів США. Проте, мільйонам працівників місяцями не платять зарплати, і більшість людей отримують значну частину своїх доходів із тіньової економіки. Інфляція протягом першої половини року становила 19 відсотків, а з червня 2000 року у середньому менше ніж 0,5 відсотки на місяць. Інвестиції залишаються на низькому рівні, оскільки багатьох потенційних інвесторів відлякують розгул корупції, податковий тягар та свавільна лі-

цензійна практика. Безробіття непропорційно поширене серед жінок; 56 відсотків офіційно зареєстрованих безробітних – жінки. Матеріальні цінності зосереджено в руках політичної еліти та директорів у галузях із державним домінуванням, пов'язаних із металами, нафтою та газом.

Звіт Уряду про права людини у певних сферах був досить бідним; проте Уряд продовжував поважати права своїх громадян в інших сферах. У попередні роки міліція і військові скоювали позасудові вбивства; однак протягом цього року повідомлень про такі випадки не було.³ У вересні зник відомий журналіст. У листопаді було знайдено обезглавлене тіло, яке, як вважали, належало журналістові. Пізніше в тому ж місяці відомий політичний опонент звинуватив Президента у співучасті в цьому зникненні. Ті звинувачення не було доведено або спростовано. Уряд стверджував, що проводиться розслідування зникнення журналіста і призначено експертизу, щоб визначити приналежність трупа. Проте, на кінець року справа залишалася невіршеною, і незадовільне проведення розслідування органами влади стало джерелом значного інтересу. Міліція й працівники системи покарань часто катували й били затриманих і ув'язнених, інколи із смертельними наслідками.⁴ Побиття в армії призовників товаришами по службі стало звичним явищем, іноді призводячи до загибелі. Умови ув'язнення погані і загрожують життю. Траплялися випадки свавільного арешту та затримання. Типовим є тривале досудове утримання в дуже поганих умовах, коли затримані місяцями утримуються в СІЗО за правопорушення, які, в разі засудження, передбачають або не тривалі терміни ув'язнення або й узагалі не тягнуть позбавлення волі. Продовжує існувати проблема тривалої судової тяганини. Органи влади рідко притягають до відповідальності посадових осіб, які здійснюють такі правопорушення. СБУ, міліція та прокуратура критикуються всередині та ззовні держави за невиконання належних заходів для подолання системної корупції та зловживань в органах влади. Багато гучних корупційних справ було припинено, нібито через брак доказів для обвинувачення. Антикорупційне законодавство виконувалось вибірково, переважно проти опонентів уряду і посадових осіб нижчого рівня. Політичне втручання й корупція продовжують впливати на судочинство. Судову систему переважно не ефективно, вона потерпає від нестачі коштів і кадрів. Ці фактори підривають право громадян на справедливий суд. Сповільнення реформування системи кримінального правосуддя було зумовлено як недостатністю урядових зусиль, так і обмеженими економічними ресурсами. Держава продовжує настирно втручатися в життя громадян і посягати на їхнє право на приватність. Органи державної влади втручалися в діяльність засобів масової інформації й обмежували свободу преси; проте в

газетах і періодичних виданнях був доступним широкий спектр поглядів. Втручання влади було особливо серйозним напередодні квітневого референдуму щодо змін до Конституції, які б розширили повноваження Президента, обмежуючи владу Парламенту, і стосовно висвітлення скандалу, що супроводжував зникнення опозиційного журналіста. Самоцензура залишалася значною проблемою. Протягом президентської виборчої кампанії 1999 року органи державної влади втручалися у виборчий процес і посилили тиск на ЗМІ через податкові перевірки та інші подібні заходи. Загальнонаціональні телерадіомовні ЗМІ піддавалися особливому тискові. Були деякі обмеження на свободу зібрань, і були випадки деяких обмежень на свободу об'єднання. Обмеження для некорінних релігійних організацій стримували свободу релігії. Уряд ужив заходів, щоб повернути релігійним організаціям майно, конфісковане за радянських часів. Він повернув дві церкви, що були відновлені з урядових фондів. Залишилися деякі обмеження на свободу пересування, найбільш значним є існування системи прописки. Уряд уживав заходів, спрямованих на підтримку повернення й переселення до Криму депортованих кримських татар. Аж 10 обраних мерів із кількох областей повідомляли про урядове переслідування, що відбувалося через недостатню підтримку ними Президента Кучми під час президентської виборчої кампанії 1999 року. СБУ контролювала діяльність неурядових організацій (НУО) протягом року. Насилля над жінками і їхня дискримінація, насилля над дітьми, побутовий антисемітизм, а також дискримінація релігійних, расових, і етнічних меншин залишається проблемою.⁵ Уряд перешкоджав деяким робітникам організувати профспілки, а примусова праця у формі торгівлі жінками й дівчатами для статевої експлуатації є значною проблемою.

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1

Повага недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ:

А. Політичні та інші позасудові вбивства

Не було зафіксовано політичних вбивств, вчинених агентами держави. За попередні роки працівники міліції і військові здійснювали позасудові вбивства; проте протягом року не було повідомлень про такі випадки.⁶

В попередні роки повідомлялося, що міліція б'є осіб у витверезниках, іноді до смерті (див. розділ 1.В.).

Протягом попередніх років були випадки вбивства військовими інших солдат внаслідок «дідівщини» (див. розділ 1.В.). За повідомленнями посадових осіб, у 1998 році від 10 до 12 військових було побито до смерті, і загалом від 20 до 30 смертей стало непрямим результатом від ушкоджень, спричинених таким насиллям.

Погане поводження з ув'язненими і затриманими, а також жахливі умови ув'язнення, іноді призводили до смерті (див. розділ 1.В.). Статистика про смертні випадки у місцях ув'язнення за цей рік була недоступна. У 1998 було зафіксовано 1 901 смертний випадок в установах виконання покарань та СІЗО, багато з яких було спричинено поганими умовами утримання.

Поширеність корупції, зв'язки між державними посадовими особами й організованою злочинністю і політична діяльність персон організованої злочинності часто розмиває відмінність між політичними й злочинними діями. Політичні діячі, бізнесмени й журналісти, пов'язані з політикою, були жертвами, імовірно політично вмотивованих, – а іноді і смертельних – нападів. Були твердження про участь виконавчої влади в зникненні і можливій смерті опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе; проте, ті звинувачення не було доведено (див. розділ 1.Б.).

Офіційна статистика про вбивства на замовлення протягом року не була доступною.

Уряд не зробив ніякого значного поступу в розкритті ряду гучних убивств минулих років. Жодного прогресу не було досягнуто у розкритті вбивства керівника відділу безпеки незалежної телевізійної станції СТБ або вбивств голови обласного арбітражного суду Бориса Вихрова й директора місцевої телевізійної станції Ігоря Бондаря в Одесі, скоєних у 1999 році. Уряд також не досяг значного прогресу в розкритті вбивств колишнього глави правління НБУ Вадима Гетьмана, заступника глави уряду Автономної Республіки Крим (АРК) Олександра Сафонцева, мера Шахтарська, чи керівника виборчої кампанії кандидата на мера Києва, скоєні у 1998 році. Жодного прогресу не було досягнуто й у розкритті вбивств глави держадміністрації Роздольненського району, заступника міністра туризму і курортів АРК, убивства відомого бізнесмена Аркадія Табачника, або вибуху у відділенні інтенсивної терапії в Сімферополі, скоєних у 1997 році. У травні міліція заарештувала підозрюваного у вбивстві депутата парламенту Євгена Щербаня, яке було скоєне у 1995 році.

Б. Зникнення

16 вересня зник відомий журналіст Георгій Гонгадзе. Гонгадзе був редактором видання новин он-лайн «Українська правда» і часто критикував виконавчу владу та провідних підприємців. У липні 2000 року у відкритому листі, адресованому Генеральному Прокуророві, він скаржився на переслідування, включаючи спостереження і допити Службою Безпеки. На початку листопада міліція знайшла обезглавлене тіло неподалік від Києва, яке, як вважали друзі Гонгадзе і його родина, належало зниклому журналістові. Уряд стверджував, що проводиться повномасштабне розслідування його зникнення. Тіло було надіслано судовим експертам для експертизи, проте до кінця року все ще не було отримано позитивної ідентифікації – влада не починала проведення тесту на ДНК до середини грудня. 28 листопада лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз звинуватив Президента й інших вищих урядових чиновників у співучасті в зникненні Гонгадзе. Він також оприлюднив аудіокасети, на яких, нібито, були записані розмови між Президентом, главою Президентської Адміністрації Володимиром Литвиним і Міністром внутрішніх справ Юрієм Кравченком, в яких обговорювалася бажаність викрадення Гонгадзе. Касети, надані колишнім працівником охорони Президента, до кінця року не були офіційно визнані автентичними.

В. Застосування катувань та інше жорстоке, нелюдяне або принижуюче гідність поводження чи покарання

Конституція України забороняє катування, однак міліція та працівники виправних закладів часто катують і б'ють затриманих і ув'язнених, і було чимало повідомлень про такі знущання. «Міжнародна Амністія» та інші правозахисні групи продовжували отримувати постійні свідчення про те, що спецпідрозділи міліції «Беркут» били і мордували ув'язнених під час планових навчань. За повідомленнями преси, міліція робить підозрюваним у скоєнні злочину «ластівку»: затриманого кладуть на живіт на підлогу зі зв'язаними за спиною руками й ногами і вигинають дугою. Інші тортури – «слоник»: на голову затриманому одягають протигаз і поступово перекривають доступ повітря.

Щодо затриманих також використовується метод, званий «монументом», за яким ув'язненого підвішують на мотузці за його руки, і б'ють. Згадка про право на адвоката часто призводить до ще гіршого побиття, і затриманих можуть бити до тих пір, поки вони не відмовляться від такого права. Не існує ефективного механізму для подання скарг про погане поводження або отримання відшкодувань за подібні дії. Ув'язнені можуть надсилати скарги до Уповноваженого з прав людини; і Секретаріат Уповноваженого отримав численні свідчення про тортури у місцях досудово-

го утримання. Але Уповноважений не має жодних важелів для виконання своїх рішень, у той час як влада не вживала достатніх заходів протягом року для припинення подібної практики або покарання осіб, які вчиняли такі порушення чи потурала їм. За інформацією апарату Уповноваженого з прав людини більшість отриманих ними скарг переважно стосувалися порушень прав людини з боку працівників правоохоронних органів. У 1999 році Уповноваженого критикували за відсутність розслідування з приводу того, чи спецпідрозділи міліції били ув'язнених під час планових навчань у в'язниці. Протягом цього року Уповноважений зробив поведження з ув'язненими пріоритетом і досліджував умови принаймні у двох в'язницях. 1 грудня 1999 року Верховна Рада внесла поправку до Кримінального кодексу, яка передбачає до 15 років ув'язнення за тортури⁷. Проте, правозахисники повідомляли про незначні зміни у поведженні з ув'язненими з моменту прийняття цього закону. Міліція також погано поводитися з ромами, особливо у Закарпатській області, а також переслідувала і погано поводитися з особами з темним відтінком шкіри (див. розділ 5). Міліція також переслідувала журналістів і біженців (див. розділ 2.А. і 2.Г.). Корупція в міліції також залишається серйозною проблемою. Висувалися надходили повідомлення про погані умови й насилля проти призовників у Збройних силах. За повідомленнями, старші офіцери вимагали, щоб голодні новобранці просили їжу або грошей. Солдати, які відслужили довший час, часто б'ють новобранців, іноді до смерті (див. розділ 1.А.). Міри покарання за такі знущання або за потурання цьому не змогли ефективно припинити подальше продовження таких знущань. З 1991 по 1998 роки було засуджено 450 військовослужбовців за знущання над співслужбовцями⁸ і близько 200 військовослужбовців було притягнуто у 1998 році до кримінальної відповідальності за «дідівщину» (10-12 призовників були забиті на смерть, у той час як 20-30 померли від травм, отриманих внаслідок «дідівщини»⁹).

Деякі політично активні особи були поранені під час насильницьких нападів. У лютому невідомі нападники побили парламентаря Олександра Єльяшкевича неподалік від готелю, де проживають деякі члени Парламенту. П'ятьох підозрюваних звинуватили в організації вибуху в жовтні 1999 року, у якому було поранено кандидата на Президента Наталію Вітренко і більше ніж 30 інших осіб були ушкоджені. Не було жодного повідомлення про прогрес у розслідуванні завданих вогнепальних ран у квітні 1999 року посадовцю Київського муніципалітету Миколі Підмогильному або постріли у листопаді 1999 року у мера Вінниці Дмитра Дворкіса.

Протягом року працівникам преси заподіювалась шкода під час нападів на них. У липні на Анатолія Жучинського, репортера вінницької газети «33 канал», було вчинено напад неподалік від його будинку. Він пов'язував цей напад із своїми політичними репортажами. У серпні двоє чоловіків скоїли напад на Валентину Васильченко, репортера черкаської газети «Антенa», на сходах, що вели до її квартири. Вона вважала, що напад був викликаний висвітленням нею діяльності злочинних угруповань. У вересні на Миколу Северина, редактора незалежного видання в Луганську, було вчинено напад особами з цеглинами неподалік від його дому. Він пов'язав напад із своїми критичними репортажами.

Жодного прогресу не було досягнуто в розслідуванні справ 1999 року про вибух в офісі кримськотатарського Меджлісу в Сімферополі та про підриг офісу лідера Комуністичної партії Леоніда Грача у Сімферополі. Звинувачення опозиційного кандидата на Президента Євгена Марчука про зв'язок президентської адміністрації з фальшивою загрозою вибуху бомби, що зірвала зустріч у 1999 році Марчука з місцевими жителями, не було доведено.

У 1998 році уряд створив Державний департамент з питань виконання покарань для того, щоб він наглядав за реформою пенітенціарної системи і виступав у ролі адміністративного центру пенітенціарної системи. Новий департамент спочатку було підпорядковано Міністерству внутрішніх справ, але в 1999 році президентським указом йому було надано статус самостійної урядової агенції. Проте, правозахисні групи повідомляють, що ця зміна статусу не вплинула на його дії. Органи державної влади не ув'язнювали працівників системи покарань і міліції, які чинили або потурали насиллю проти ув'язнених.¹⁰

Протягом року не спостерігалось поліпшення умов у місцях позбавлення волі, що залишаються надзвичайно поганими, загрозливими для життя і не відповідають мінімальним міжнародним стандартам. Працівники виправної системи залякують ув'язнених та погано поведуться з ними. Частково внаслідок гострої економічної кризи в'язниці та СІЗО дуже переповнені і не мають належних санітарних умов та медичної допомоги. За офіційною статистикою фінансування в'язниць протягом останніх 3 років зменшилось майже на 14 відсотків.¹¹ Протягом року влада оголосила загальну амністію для 34 800 ув'язнених, маючи намір зменшити переповненість в'язниць. Через відсутність у країні добре розробленої системи покарань, альтернативних позбавленню волі, а також той факт, що закон не розділяє злочини на категорії суспільно небезпечних і таких, що не становлять великої суспільної небезпеки, щонайменше одну третину

засуджених було покарано позбавленням волі за незначні правопорушення.¹²

Умови в місцях досудового ув'язнення, що залишаються надзвичайно поганими, не відповідають мінімальним міжнародним стандартам. Ув'язнені часто утримуються в СІЗО протягом тривалого часу і зазнають поганого поводження й залякування охороною в'язниць чи іншими ув'язненими. Переповнення є звичайним для таких закладів. Наприклад, СІЗО у Києві, який був розрахований на утримання 2 850 осіб, уміщує 3 500.

Згідно з офіційними джерелами, інформація про фізичний стан тюремних стін і огорож, так само як і будівель СІЗО, розглядається як державна таємниця.¹³ Проте, преса широко повідомляє про важкі умови ув'язнення. У 1998 році було зафіксовано 1901 смерть в установах виконання покарань і в місцях попереднього ув'язнення, що більш ніж у три рази перевищує загальний рівень смертності серед населення. Погані санітарні умови призводять до смертей від хвороб, зокрема через туберкульоз і дизентерію. Також часто траплялися вбивства іншими ув'язненими і випадки самогубства.

Умови в лікувально-трудовах профілакторіях Міністерства внутрішніх справ, де утримуються алкоголіки-правопорушники згідно з судовим рішенням, не набагато відрізняються від умов у місцях позбавлення волі. Фактично, лікування недоступне. Згідно із статистикою, у березні у 12 ЛТП продовжували утримувати 3 000 осіб. Хоча деякі заклади було передано Міністерству охорони здоров'я, уряд не виконав свого попереднього зобов'язання передати всі ЛТП цьому міністерству. Міліція має право направити у витверезники будь-яку особу, яка з'являється в нетверезому вигляді в громадському місці. Правозахисні групи повідомляли про випадки поганого поводження, обкрадань чи побиття міліцією затриманих у витверезниках (див. розділ 1.А.). У серпні 1999 року уряд видав постанову про закриття витверезників до кінця 2000 року, однак деякі витверезники залишилися відкритими на кінець року.

Влада продовжувала дозволяти правозахисникам відвідувати в'язниці, хоча були скарги від правозахисних груп про перешкоди отриманню дозволу на відвідання в'язниць. Повідомлялося про випадки, коли ув'язненим відмовляли в листуванні і дозволяли побачення з родичами лише раз на рік. Ув'язнені можуть надсилати Уповноваженому з прав людини скарги на умови утримання, але правозахисні групи повідомляли про покарання ув'язнених за написання скарг.¹⁴

Г. Свавільний арешт, затримання чи заслання

Продовжує існувати проблема свавільного арешту та затримання. За законом правоохоронні органи можуть затримати підозрюваного до 3 діб без ордеру на арешт, після чого потрібне отримання ордеру.¹⁵ За Конституцією України лише суд може видавати ордер на арешт, але перехідні положення Конституції зберігають за прокуратурою повноваження видачі ордерів на обшук та арешт до 29 червня 2001 року. Максимальний термін затримання після висунення звинувачення складає 18 місяців,¹⁶ але закон не обмежує сумарного терміну утримання до й під час суду. Закон дозволяє громадянам оскаржувати арешт у суді чи прокуратурі. Конституція вимагає негайного повідомлення родичів про арешт, але на практиці це положення часто не виконується.

За законом суд повинен розпочатися не пізніше, ніж через три тижні після пред'явлення обвинувачення¹⁷, але це положення рідко виконується у перевантаженій судовій системі. Минають місяці, перш ніж обвинувачений потрапить до суду, і протягом року не спостерігалось поліпшення ситуації. Складні справи роками чекають на судовий розгляд. Хоча зміни, внесені у 1996 році до Кримінально-процесуального кодексу запровадили звільнення під заставу, це положення використовується рідко. Інколи береться підписка про невиїзд за межі певної адміністративної території. Частіше осіб, проти яких висунуто обвинувачення, не звільняють під заставу або залишають на підписці про невиїзд, а місяцями утримують в СІЗО.¹⁸ У жовтні утримувалось 228 000 ув'язнених, із них 48 000 осіб утримувалися в СІЗО. Конституція України передбачає компенсацію за незаконний чи свавільний арешт, затримання або засудження, але не зафіксовано випадків застосування цього положення. Як повідомляється, це скоріше відбувається внаслідок відсутності віри в правосуддя, аніж через відсутність випадків незаконного та свавільного затримання.

Закон передбачає безкоштовне надання адвоката-захисника малозабезпеченим особам із моменту затримання або пред'явлення звинувачення. Не вистачає адвокатів для захисту підозрюваних від незаконного тривалого утримання в надзвичайно поганих умовах. Хоча, у принципі, зберігається система надання адвокатів державою, державні адвокати часто відмовляються захищати малозабезпечених осіб за низьку державну оплату їхніх послуг. Перебуваючи в місцях позбавлення волі, затриманий або ув'язнений може спілкуватися з адвокатом віч-на-віч. Однак, за свідченнями правозахисних груп, право на зустріч з адвокатом віч-на-віч інколи порушується працівниками в'язниць та слідчими. Для захисту звинуваченого передбачено, щоб у кожній справі обов'язково був документ, підписаний звинуваченим, який засвідчує, що обвинуваченому роз'ясне-

но, в чому він обвинувачується, що він має право на захисника, а також, що він може не давати свідчень проти себе та своїх родичів. Касаційний суд може скасувати вирок або призначити новий суд, якщо такий документ відсутній. Оскільки звинувачені краще знають свої права, вони налягають на дотриманні цього порядку. Але багато з них усе ще не знають своїх прав.

Влада інколи арештовує людей, що виступають із відкритою критикою влади (часто це опозиційні політики та редактори або журналісти опозиційних видань) за кримінальними звинуваченнями у наклепі або ухиленні від сплати податків (див. розділ 2.А.). У серпні Олександр Тимошенко, чоловік тодішнього віце-прем'єра Юлії Тимошенко і її бізнес-партнер був заарештований за звинуваченням у розтраті державних коштів. Зусилля Юлії Тимошенко, спрямовані на реформування енергетичного сектора, зустріли сильний опір з боку найбільш відомих бізнес-осіб енергетичного сектора, тісно пов'язаних із владою. Хоча за повідомленнями розслідування негласно проводилося протягом якогось часу, деякі спостерігачі вважали, що вибір часу арешту був призначений для тиску на Тимошенко.

У травні 1999 року мукачівська міліція затримала 70 осіб, переважно ромів, на місцевому базарі за незаконну торговельну діяльність. Затриманих утримували без пред'явлення обвинувачення протягом 2 діб, і змушували виконувати ручну працю для працівників міліції. У липні 1999 року було затримано трьох жінок-ромів після того, як вони не пред'явили посвідчень особи. Їм наказали прибрати приміщення, але після того, як керівник неурядової організації вступився на їхній захист, жінок звільнили. Протягом цього року не було повідомлень про такі випадки з ромами.

Міліція також свавільно затримувала осіб під час поширених перевірок документів та інспекцій автомобілів (див. розділ 1.Е.)

Широко розповсюджена корупція в органах влади. Складається враження, що влада застосовує антикорупційне законодавство вибірково в політичних цілях, у той час як антикорупційне законодавство все більше й більше застосовується проти посадових осіб нижчого рівня, а проти посадових осіб вищого рівня, як повідомляють, таких справ бракує. У 1999 році мера Василькова Валерія Поповича було затримано, коротко кажучи, за обвинуваченням у корупції після скарги про переслідування його владою через підтримку ним опозиційного кандидата Мороза під час президентських виборів у жовтні 1999 року. Звинувачення проти Поповича було знято в січні, проте у лютому він відмовився від своєї посади під тиском регіональних органів влади. У 1999 році ряд людей, притягнутих до

суду за злочини й обвинувачених у корупції, стверджували, що їх переслідували через їхню підтримку колишнього прем'єр-міністра Павла Лазаренка, який нині перебуває під судом за кордоном за звинуваченням у відмиванні грошей і опозиційно налаштований до влади. Колишні посадовці Петро Шкудун, Микола Сивульський і Василь Коваль заявили, що їхні справи мали політичний мотив через зв'язки з Лазаренком. У грудні 1999 року Коваль було засуджено до п'яти років ув'язнення за звинуваченням у корупції. У червні Сивульського знову було заарештовано за обвинуваченням у корупції, в той час коли він працював помічником колишнього віце-прем'єра Тимошенко, яка була пов'язана з Лазаренком.

Влада не застосовує примусове заслання.

Д. Позбавлення права на справедливий публічний суд

Конституція передбачає створення незалежної судової влади, але на практиці правосуддя залишається вразливим для значного політичного втручання з боку виконавчої влади й потерпає від корупції та неефективності. Суди фінансуються через Міністерство юстиції, що дозволяє владі впливати на судочинство. Президентська адміністрація також, за наявною інформацією, продовжує стару радянську традицію телефонного права, за допомогою якого вона безпосередньо впливає на суддів.

Створення передбаченої Конституцією незалежної судової системи очікує прийняття відповідного законодавства. Унаслідок цього судова система продовжує функціонувати за радянськими принципами. Більшість суддів та прокурорів були призначені в радянські часи, і суддівський корпус залишається на сторожі інтересів влади. Вища Рада Юстиції, яка затверджує призначення суддів і карає їх, складається переважно з вищих представників виконавчої влади, в тому числі Генерального Прокурора й Голови СБУ. Правозахисники скаржаться, що судова система не звільнилася від впливу влади, особливо на регіональному та місцевому рівнях. Наприклад, виконавча влада безпосередньо призначає голів судів,¹⁹ які мають великий вплив на вирішення справ через розподіл справ, контроль над призначеннями й просуванням по службі, а також контроль над соціальним забезпеченням суддів. За наявною інформацією, голови судів навмисно завалюють справами незалежних суддів, щоб притягнути їх до дисциплінарної відповідальності, якщо ті не впораються. За достовірними даними, голови судів постійно отримують вказівки від виконавчої влади. Міністерство юстиції і голови судів також контролюють надання суддям житла. Судді, які виносять судові рішення не у відповідності до вказівок

виконавчої влади, отримують житло далеко від центра міста чи взагалі ігноруються, коли з'являється нове житло.

Судова система потерпає від нестачі кадрів та коштів, наслідком чого є її неефективність і корупція. Судова система отримує всі свої кошти через Міністерство юстиції. Бюджетні фонди, виділені урядом у 1999 році, покрили лише половину того, що було потрібно судовій системі в тому році; вважають, що рівень фінансування в цьому році буде так само невідповідним. У 1999 році Верховний Суд звернувся до Конституційного Суду із запитом про законність урядової практики свавільного обмеження судового бюджету. У своєму зверненні Верховний Суд поскаржився, що райсуди отримали лише 51 відсоток фінансування, яке вимагається, військові суди – 33 відсотки, а обласні суди – 62 відсотки. У 1999 році Конституційний суд постановив, що урядова практика обмеження судового бюджету була неконституційною. Ця спроба уряду урізати судовий бюджет і подібні спроби в минулих роках ясно демонструють залежність судової системи від виконавчої влади й готовність уряду скористатися з цієї залежності.

Авторитет та незалежність судової системи також підриваються частим невиконанням судових рішень у цивільних справах. Норми, що передбачають кримінальне покарання за невиконання судових рішень, застосовуються рідко. Особливо часто вироки не виконуються, якщо вони розходяться з інтересами влади. Генеральний Прокурор, Голова Верховного Суду, голови обласних судів, голова Київського міського суду (або їхні заступники) можуть призупинити судові рішення, що призводять до втручання, маніпуляцій та корупції.

Багато місцевих спостерігачів вважають Конституційний Суд найбільш незалежним судовим органом держави. Правозахисні групи стверджують, що в цілому Конституційний Суд зберігає баланс справедливості. Однак у березні Конституційний Суд постановив, що запропонований Президентом референдум щодо розширення президентських повноважень є конституційним, хоча і відхилив два із шести запропонованих спершу питань. Спостерігачі вважали, що це рішення демонструє його пропрезидентський ухил.

Було досягнуто незначного поступу у впровадженні норм Конституції 1996 року, що передбачала повну перебудову судової системи, яка має бути завершеною до червня 2001 року, в тому числі, створення апеляційних судів. Для виконання цього до остаточного терміну – червень 2001 року – Президент у серпні 2000 року створив раду з судової реформи; однак рада дала незначний поштовх цьому, і на кінець року Парламент усе ще не прийняв новий закон «Про судоустрій». Поки не прийнято відповідного

законодавства для впровадження норм Конституції, зберігається судова система радянського зразка, за винятком Конституційного Суду.

Судова система включає Конституційний Суд, суди загального судочинства і арбітражні, тобто господарські суди. Суди загального судочинства і арбітражні суди мають три рівні: районні суди, обласні суди, а також Верховний Суд і Вищий Арбітражний Суд. Загальні суди поділяються на колегії з кримінальних й цивільних справ.²⁰ Військові суди займаються лише справами військовослужбовців.²¹

Конституційний Суд складається з 18 членів, рівно-пропорційно призначених на 9-річний термін Президентом, Парламентом та з'їздом суддів. Він дає офіційне тлумачення законів та Конституції, а також вирішує питання про відповідність Конституції законів, президентських указів, актів Кабінету Міністрів та правових актів Автономної Республіки Крим. Президент, не менше 45 членів парламенту, Верховний Суд, Уповноважений з прав людини та Верховна Рада АР Крим можуть порушити розгляд справи у Конституційному Суді. Громадяни можуть звернутися до Конституційного Суду через Уповноваженого з прав людини, і на практиці Уповноважений уже використовував це право. В кількох обмежених випадках Конституційний Суд може тлумачити законодавство для окремих громадян, коли громадянин-заявник надасть незаперечні докази того, що норма Конституції порушена, та що певна правова норма неоднаково тлумачиться різними органами влади. Однак із помірних 8 тисяч таких звернень на початок 1999 року було прийнято до розгляду лише 4.

У нинішній судовій системі справи розглядаються суддями одноособово, інколи разом із двома народними засідателями (це «непрофесійні судді», тобто професійні присяжні з певною юридичною підготовкою), або колегіями з трьох суддів, при розгляді більш серйозних справ. Конституція передбачає публічний змагальний судовий процес за участю судді, народних засідателів, державного обвинувачувача, захисту та суду присяжних (у передбачених законом випадках). З деякими застереженнями ці положення виконуються на практиці. Однак ще не прийнято закону про процедури призначення суду присяжних. Складні справи можуть роками чекати суду. А тим часом звинувачені, як правило, сидять у СІЗО. Зміни до Кримінально-процесуального кодексу радянської ери, прийняті у 1996 році, передбачають звільнення під заставу, але й сьогодні звільнення під заставу на практиці застосовується рідко (див. розділ 1.Г.).

Існують свідчення, нібито організована злочинність також впливає на судові рішення. За даними Міністерства юстиції, в 1997 році 135 суддів було притягнуто до дисциплінарної відповідальності, 22 судді було звіль-

нено, а 5 суддів було притягнуто до кримінальної відповідальності за хабарництво. Поки що не було випадку притягнення до відповідальності судді суду вищого рівня. Злочинні елементи постійно залякують постраждалих і свідків, щоб ті змінили свої свідчення або відмовились від них. Закон передбачає створення спеціального підрозділу міліції для захисту суддів, свідків, обвинувачених та їхніх родичів. Але його ще не створено, і учасники судочинства залишаються вразливими для тиску. Існує закон про захист свідків, але він тимчасово не діє через відсутність фінансування. Згідно із законом, прийнятим у березні, імена й адреси жертв та свідків повинні зберігатися конфіденційно, якщо вони вимагають захисту, побоюючись за своє життя.

Прокуратура, як і суди, діють на районному, обласному і республіканському рівні. Прокурори підпорядковані Генеральному Прокуророві, який призначається Президентом і затверджується Верховною Радою на п'ятирічний термін. Обласні та районні прокурори призначаються Генеральним Прокурором.

Хоча за законом прокурори й адвокати мають рівний статус у суді, але насправді прокурори мають набагато більший вплив. Прокуратура з її функцією попереднього слідства діє, по суті, як Велике Журі (тобто досудова колегія присяжних – орган американського судочинства, який вирішує, чи має прокуратура достатні докази для арешту й суду). Прокуратура може розпочати слідство силами свого власного апарату або провадити слідство, розпочате Міністерством внутрішніх справ чи СБУ. Прокуратура також має право видавати ордери без санкції суду і призупинити судові рішення, тому в ієрархії юридичних органів доцільно розташувати прокуратуру над судами. У кількох справах прокуратура використала свою владу судового нагляду з тим, щоб скасувати судові рішення, невідгідне економічним чи політичним інтересам президентської адміністрації і віддала розпорядження переглянути ці справи в інших судах. Генеральна Прокуратура практикує вибіркоче звинувачення та ініціювання розслідування проти політичних чи економічних опонентів Президента і його оточення. Генеральний Прокурор ігнорує запити Парламенту й суду з приводу розслідувань стосовно осіб вищого рангу, якщо звинувачені належать до президентського оточення.

Конституція значно обмежує повноваження прокуратури, зводячи їх до підтримання обвинувачення, представництва публічних інтересів у суді, нагляду за проведенням слідства й виконанням судових рішень. Але при відсутності нового Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу, які б забезпечили впровадження цих конституційних обмежень,

перехідні положення Конституції дозволяють прокуратурі провадити слідство та здійснювати загальний нагляд за дотриманням законності. У листопаді 1997 року Конституційний Суд розтлумачив Закон про прокуратуру таким чином, що громадяни можуть оскаржувати рішення прокуратури в суді.

Конституція передбачає процесуальні положення для забезпечення справедливого суду, зокрема право підозрюваного або свідка не давати свідчень проти себе або своїх родичів. Але поки не прийнято відповідного закону на виконання цих конституційних положень, переважно зберігається система кримінального правосуддя радянського зразка. Хоча існує презумпція невинуватості, регулярність вироків не відрізняється від показників радянських часів. Майже всі розглянуті в суді справи закінчуються обвинувачувальним вироком.

За офіційними даними, у першій половині 1999 року з 114 600 обвинувачувальних вироків від 36 до 39 відсотків передбачали позбавлення волі. Загалом 494 обвинувачених було виправдано, на 11 відсотків більше ніж за відповідний період 1998 року. Але, оскільки судді часто відсилають до прокуратури на досліджування ті справи, які не мають перспективи винесення обвинувачувального вироку (і часто такі справи може бути припинено чи закрито), ці статистичні дані не зовсім надійні.²² Крім того, за наявними даними, підозрювані часто дають хабарі судовим посадовим особам, щоб ті зняли звинувачення до суду, зменшили строк позбавлення волі або змінили позбавлення волі на умовний термін.

Немає даних про існування політичних в'язнів.²³

Е. Свавільне втручання у приватне й родинне життя, помешкання чи листування

Органи влади порушують право громадян на приватність. Хоча Конституція України передбачає, що суди видаватимуть ордери на обшук, але ці положення поки не виконуються, і ордери на обшук продовжують видавати прокурори. СБУ може без ордера проводити стеження і обшуки за погодженням із Генеральним Прокурором, який номінально здійснює нагляд за цією діяльністю СБУ. Однак важко сказати, в якому обсязі Генеральний Прокурор користується цими повноваженнями для контролю за діяльністю СБУ і запобігання зловживанням із боку працівників СБУ. Конституція надає громадянам право на ознайомлення з будь-яким досьє на них, яке є в СБУ, а також право вимагати відшкодування фізичних і моральних збитків, завданих слідством. Проте, цього права не існує

на практиці за відсутності відповідного впроваджувального законодавства.

У певних проявах спостерігаються залишки радянських механізмів контролю. При відсутності чіткого визначення у законодавстві відповідних випадків, міліція має право на свій розсуд затримувати людей і зупиняти машини для проведення ретельної перевірки документів чи огляду машини. Міліція має право затримати особу на строк до 3 годин для з'ясування особи. Були повідомлення про те, що міліція часом зловживає цим правом.

Журналісти, чії репортажі містять критику влади, чи висвітлюють діяльність опозиційних політиків, розповідають, що досить часто їх переслідують агенти СБУ і що їхні телефони прослуховувались (див. розділ 2.А.).²⁴

У відповідності до діючої реєстраційної системи «прописки» у всіх національних паспортах є відмітка про місце прописки та шлюбний стан (див. розділ 2.Г). Уряд вказував на свій намір скасувати систему прописки, однак до цього часу було досягнуто незначного прогресу.

Закон про об'єднання громадян забороняє працівникам міліції, СБУ і військовослужбовцям вступати в політичні партії. На попередніх парламентських виборах 1998 року масовий вступ – можливо, примусовий – працівників державного сектора і державних службовців збільшив кількість членів проурядових партій, особливо Народно-демократичної партії (див. розділ 2.Б).

Не було зафіксовано випадків зловживань у психіатрії з політичних мотивів, однак преса та правозахисні групи повідомляли про ряд випадків зловживань у психіатрії з економічних мотивів. Особам, втягнутим у спори щодо майна, спадку та розлучення неправильно ставили діагноз шизофренії та поміщали до психіатричних лікарень. Спори часто тягнуть корупційні діяння з боку експертів-психіатрів і посадових осіб у суді. У лютому 2000 року Парламент прийняв новий Закон «Про психіатрію», який заборонив зловживання психіатрією з політичних чи немедичних причин і передбачив гарантії захисту проти таких зловживань. Однак правозахисники повідомляють, що закон до кінця року не набув чинності і все ще використовується радянська класифікація психічних захворювань.²⁵ Особи, яким поставлено діагноз психічної хвороби, можуть бути примусово поміщені у лікарню та примусово піддаватися лікуванню, можуть бути оголошені недієздатними та позбавлені громадянських прав без їхньої присутності на суді або навіть без їхнього повідомлення про таке рішення. А тим часом продовжує діяти стара радянська інструкція

1988 року про психіатрію. Зараз у країні зареєстровано 1,2 мільйони психіатричних пацієнтів. У межах трьох днів після примусового поміщення до госпіталю пацієнта повинні оглянути три лікарі. Пізніше пацієнти (у тому числі засуджені в'язні) повинні бути оглянуті вищою обласною психіатричною комісією в межах півроку. У відповідності до інформації, наданої Асоціацією українських психіатрів, Міністерство охорони здоров'я не завжди співпрацює з правозахисними організаціями, які намагаються контролювати порушення у психіатрії.

Розділ 2

Дотримання громадянських свобод, включно з такими аспектами:

А. Свобода слова й преси

Конституція і закон 1991 року захищають свободу слова і преси; проте, на практиці влада втручається у діяльність ЗМІ й обмежує ці права, широко використовуючи перевірки з боку податкової інспекції, притягнення до відповідальності за наклеп, надання субсидій дружньо налаштованим ЗМІ та залякування журналістів. Крім того, за повідомленнями журналістів, вони відчувають більш витончені форми тиску, спрямованого на забезпечення позитивного висвітлення діяльності Президента, що підштовхує багатьох до самоцензури. Влада володіє чи контролює більшість національних радіо- і телевізійних каналів, які є первинним джерелом інформації для більшості громадян. Однак є широкий вибір газет та періодичних видань, які представляють різні політичні погляди, і громадяни можуть критикувати і часто критикують владу без переслідування. Хоча і з обмеженою аудиторією, Інтернет-видання, зокрема «Українська правда», відіграли ключову роль у висвітленні зникнення Георгія Гонгадзе і скандалу, що супроводжувався звинуваченнями про, нібито, причетність до цієї справи Президента (див. розділ 1.Б.). ЗМІ повідомляли, що влада намагається контролювати пресу.

Друковані ЗМІ, як незалежні, так і державні, тяжіють до самоцензури в питаннях, неприємних для влади і, особливо, для Президента. Існують приватні газети, які виходять на суто комерційній основі, хоча з дуже незначним прибутком. Однак, вони зазнають різноманітного тиску, зокрема через надання доступу до недорогого, субсидованого державою, паперу, залежність від політичних покровителів, які можуть посприяти в отриманні фінансової допомоги від Державного фонду підтримки преси, прискіпливість державних чиновників, особливо на місцевому рівні, а також політично вмотивовані перевірки податкових інспекторів. У 1997 році

Президент видав Указ «Про підтримку преси», яким Кабінетові Міністрів доручалося скласти перелік видань, що потребують державної допомоги, в тому числі видань, які видаються центральними та місцевими органами влади, громадськими організаціями, об'єднаннями, профспілками, закладами освіти та колективами редакцій. На думку журналістської громади, цей указ був спрямований на здобуття контролю над пресою шляхом підтримки лояльних видань. У грудні 2000 року Президент видав указ на захист свободи преси, однак спостерігачі повідомляють, що він мав незначний вплив. Залежність більшої частини преси від патронажу влади стримувала критику, особливо на місцевому рівні. Державний комітет з інформаційної політики, телебачення та радіомовлення надіслав попередження деяким виданням щодо розпалювання міжнаціональної ворожнечі й ведення антидержавної пропаганди і звернувся до Генеральної прокуратури з проханням порушити кримінальні справи проти цих газет. У грудні харківський суд наклав штраф на місцеву організацію «Просвіта» (громадська організація, яка сприяє поширенню української мови і культури) і наказав припинити видання її газети на тій підставі, що вона публікувала антисемітську статтю. Справа є першим випадком, коли суд покарав видання за антисемітські тексти.

Державний комітет з питань державних секретів і технічного захисту інформації має широкі повноваження для впливу на всі ЗМІ.²⁶ У 1997 році Кабінет Міністрів прийняв постанову про те, що додатково визнається державною таємницею інформація про страти, стан в'язниць, СІЗО та ЛТП («стан в'язниць» стосується фізичного стану тюремних стін і огорож, а не умов у в'язницях).²⁷ Преса має можливість повідомляти про погані тюремні умови без будь-яких заборон. За свідченням журналістів, цей комітет не втручався в їхні справи. (див. розділ 1.В.).

Влада чинила тиск на вихід ЗМІ для того, щоб забезпечити підтримку квітневого референдуму щодо внесення змін до Конституції стосовно збільшення повноважень Президента. У березні Державна Податкова Адміністрація тимчасово «заморозила» рахунки газети «Сільські вісті» (яка виступала проти референдуму і під час президентських виборів підтримувала Олександра Мороза, кандидата від СПУ) і конфіскувала її запаси паперу. У вересні ДПА оштрафувала «Сільські вісті» більше ніж на 178 000 доларів США (1 мільйон гривень) за ухилення від податків. У жовтні «Сільські вісті» тимчасово припинила вихід через сильні фінансові труднощі. Видання відновило свій вихід, але продовжувало відчувати фінансові проблеми.

У квітні після публікації статті, що критикувала вищих посадових осіб, нещодавно створену газету «Ітоги» було позбавлено приміщення, її телефони було відключені, а також були проведені податкові інспекції її головного інвестора. Газета вийшла з бізнесу, видавши лише п'ять випусків.

Як центральна, так і місцева влада постійно дошкуляла опозиційним газетам несподіваними перевітками податкової інспекції або перевітками на предмет дотримання пожежної безпеки та правил експлуатації приміщень. Напередодні президентських виборів 1999 року влада примусила закритися, принаймні, одну опозиційну газету – «Політика». Посадові особи ініціювали більше, ніж 20 кримінальних і цивільних справ проти редактора «Політики» Олега Ляшка, запросивши понад 40 мільйонів доларів США (220 мільйонів гривень) на відшкодування збитків. В одному із двох кримінальних обвинувачень у наклепі, пред'явлених Ляшку, за відомості, що порочать Президента й персонал його апарата, Ляшка було виправдано, але це виправдання було скасоване у грудні 2000 року.²⁸ На грудневому слуханні суд над Ляшком було попередньо призначено на січень 2001 року. У січні Державний комітет інформаційної політики відмовився зареєструвати нову газету Ляшка «Свобода». У лютому цей комітет змінив своє рішення, і «Свобода» розпочала публікуватися. Проте, згодом посадові особи чинили тиск на Ляшка, щоб він змінив тон публікацій у «Свободі», і газета переживала фінансові труднощі, які перешкоджали регулярному виходу видання. У березні на Ляшка в під'їзді його будинку був вчинений напад після публікації статті, що критикувала бізнесмена з Одеси. Хоча Ляшко спочатку звинуватив владу, він пізніше висунув обвинувачення цьому бізнесменові в організації нападу. Не було ніякого подальшого розслідування цієї справи, і нікому не було пред'явлено звинувачення у нападі.

Газета «День», що підтримувала кандидата на Президента і колишнього прем'єр-міністра Євгена Марчука під час президентської кампанії 1999 року, зазнала 25 податкових перевірок між січнем і липнем 1999 року. Після того, як протягом року Марчук зайняв пост секретаря Ради національної безпеки і оборони, «День» став менш критичним до влади, і повторні податкові перевірки припинилися.

У 1999 році парламент прийняв резолюцію щодо ЗМІ про розслідування всіх скарг із приводу перешкоджання виходу недержавних ЗМІ податковою інспекцією, апаратом Генерального Прокурора чи Адміністрацією Президента. Журналісти повідомляли, що ця резолюція мала незначний вплив.

Державні посадові особи також часто використовують кримінальні справи за наклеп або цивільні позови до суду, нібито за образу «честі й гідності». Статті 7 і 440-1 Цивільного Кодексу дозволяють будь-кому, в тому числі посадовим особам, подавати позови до суду на відшкодування збитків, якщо розповсюджена інформація не відповідає дійсності або ображає чиюсь честь і гідність. Стаття 125 Кримінального Кодексу передбачає до 3 років позбавлення волі за наклеп. При цьому немає різниці, чи це приватний громадянин чи посадова особа (за винятком Президента), і не встановлюється граничний розмір суми відшкодування позивачеві. Генеральний Прокурор може порушити кримінальну справу за наклеп. Відповідно будь-який журналіст, який друкує критичну статтю про посадову особу, наражається на небезпеку судового позову про відшкодування збитків.

Згідно зі статистикою Міністерства юстиції, у 1998 році 123 особи було визнано винними за кримінальний наклеп. З них сім справ закінчились вироком із позбавленням волі. За інформацією Союзу журналістів України журналісти програють у суді кожні дві справи з трьох, у яких вони обвинувачуються. Журналісти скаржаться на те, що, оскільки закон не обмежує суми відшкодувань, створюється можливість для витіснення опозиційних газет із газетярської справи.

В окремих випадках суми відшкодувань були настільки великі, що для їхнього стягнення податкова інспекція «заморожувала» рахунки і вилучала обладнання видань. Очевидно, що більшість справ про наклеп та захист честі й гідності особи мають політичну мотивацію. Більше того, навіть коли дії податкової інспекції скасовуються подальшим судовим рішенням, шкода, яку завдано фінансам газети, може бути непоправною. Їхні рахунки залишаються «замороженими», поки апеляція не пройде всі рівні судової системи. Незалежні газети зустрічаються з подальшим фінансовим тиском, коли вони намагаються змагатися з пропрезидентськими газетами, які продаються по ціні, значно нижчій собівартості.²⁹ Як повідомляють, газети, що притримуються курсу президентської адміністрації, часто фінансуються багатими президентськими союзниками. Загроза численних судових позовів заради значної кількості грошей також часто використовується для тиску на власників опозиційних газет для продажу їхніх паїв політичним опонентам.

У березні львівську газету «Експрес», що критикувала місцеву владу, було оштрафовано на \$ 26 785 (150 000 гривень) за образу честі й гідності. Журналісти і студенти протестували проти цього рішення, і в квітні обласний суд скасував рішення нижчого суду. Журналісти іноді піддава-

лися фізичним нападам, що пов'язували із їхньою фаховою діяльністю. Деякі журналісти свідчили про те, що їм погрожували арештом або били під час розслідування криміналу та корупції в органах влади (див. розділ 1. В). Через взаємосплетеність організованого злочинного світу і багатьох представників влади часто важко розрізнити, яка частина цих нападів та погроз мала політичну мотивацію.

Незважаючи на тиск влади й самоцензуру ЗМІ, широкий вибір представлених на ринку газет та періодичних видань, що відображають погляди відповідних спонсорів, забезпечує розмаїття думок. Вільно поширюються закордонні газети та періодика.

Електронні засоби масової інформації, що є основним джерелом новин та інформації для більшості населення України, або належать державі, або, у випадку приватних компаній, піддаються тиску з боку влади, яка робила певні кроки протягом року для посилення свого контролю в цій сфері. У 1998 році уряд передав контроль над державною телерадіотрансляційною мережею від Держтелерадіо (Державного Комітету з телебачення і радіомовлення) прямо до Міністерства інформації (пізніше реорганізоване у Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення). Президент і парламент відповідно призначають половину складу Національної ради з питань телебачення й радіомовлення, яка видає ліцензії і розподіляє ефірний час. Президент Кучма не називав свою половину з восьми членів ради до червня, після того, як Верховна Рада усунула своїх власних чотирьох членів у травні. У відсутність дієвої ради уряд фактично мав беззаперечний контроль над ліцензуванням ЗМІ напередодні президентських виборів і під час проведення квітневого референдуму.³⁰

Інші державні агенції використовують те, що рада не працює, для того, щоб створити перешкоди опозиційним станціям. Наприклад, частота свавільних перевірок податкової інспекції значно зросла у зв'язку з відсутністю працюючої ради. Державний комітет телебачення та радіомовлення³¹ багатократно підвищив плату за використання ефірних частот у 1999 році без узгодження з радою. Підвищення плати непропорційно вплинуло на незалежні станції, оскільки державні канали дозволяють собі ігнорувати сплату за використання частот. Приватні і закордонні компанії, згідно з чинним законодавством, мають право на створення і використання власних передавальних пристроїв за умови отримання ліцензії.

Напередодні президентських виборів 1999 року влада посилила тиск на електронні ЗМІ, використовуючи перевірки податкової інспекції та інші заходи і примусила закритися щонайменше 5 місцевих телевізійних

компаній (чотири у АР Крим і одну в Дніпропетровську). Численні джерела звинувачували адміністрацію в тому, що вона використовує урядові агенції, особливо податкову адміністрацію, для того, щоб притиснути опозиційні ЗМІ і підприємства, які підтримують її політичних опонентів. Перед виборчою кампанією незалежна телекомпанія СТБ, один з найбільш зрівноважених і незалежних ЗМІ, зіткнулась з посиленням втручання з боку урядових інституцій і загрозою її закриття та арешту її власників, якщо вони не поступляться фінансовим і редакційним контролем президентським прибічникам. Її персонал зазнавав фізичних нападів, погроз по телефону, пограбувань і судових позовів. У серпні 1999 року Державна податкова адміністрація заморозила банківські рахунки СТБ за порушення при сплаті податків. У жовтні 1999 року телекомпанію було продано, і вона змінила свої програми, зайнявши більш прокучмівську позицію. Протягом президентської виборчої кампанії 1999 року державні органи влади припинили передачу декількох регіональних компаній, як вважають, для запобігання висвітленню опозиційних кандидатів на посаду Президента. Під час президентської кампанії проявився значний дисбаланс у висвітленні кандидатів на національних теле- і радіоканалах у зв'язку з тим, що опозиційні кандидати на посаду Президента отримували дуже обмежене і часто негативне висвітлення на національному рівні. Опозиційні кандидати досягли більш значного успіху в отриманні доступу до невеликих місцевих і обласних каналів.

Напередодні квітневого референдуму про зміни до Конституції, що розширили б президентські повноваження, телевізійні передачі мали переважно пропрезидентський і прореферендумний характер.

Немає даних про існування цензури з боку влади щодо книг, кіно чи театру.

Хоча провідні університети залишаються державними, вони переважно користуються повною автономією. Однак, академічна свобода нерозвинена, й існує погане розуміння, в чому саме вона полягає. За наявними даними, блат і хабарництво поширені при вступних іспитах до ВНЗ, а також впливають на присудження наукових ступенів. Керівництво університетів, академічних установ та НДІ має важелі для утиску колег, позбавляючи їх можливості публікуватися, не виплачуючи їм зарплати, не надаючи їм житла або безпосередньо звільняючи їх. Така атмосфера пригнічує вільний дослідницький дух. Також висловлюється стурбованість щодо обмежень Державного комітету зв'язку та інформатизації на поштову пересилку наукової документації.

Державний комітет з державних таємниць зберігає відділи захисту державних таємниць у державних наукових і дослідницьких інститутах, в

тому числі в тих, що не займаються таємними розробками.³² У квітні 1998 року Президент видав указ, який дозволяв лише уповноваженим урядом провайдером забезпечувати доступ до Інтернету в державних установах, де є цензурні відділи.³³ Правозахисні групи побоювалися, що це могло б обмежити свободу інформації в університетах і НДІ. Президентський указ, виданий у липні 2000 року, визначав розвиток Інтернету в якості пріоритету національної інформаційної політики і наказував уряду розробити державну програму розвитку мережі Інтернет. Президентський указ від 27 червня 1999 року вимагав, щоб усі комунікаційні компанії та Інтернет-провайдери пройшли ліцензування і щоб їхнє обладнання було пристосоване для прослуховування (безумовно, таємними службами). Однак цей указ було заблоковано парламентом у 1999 році.³⁴

Усі приватні університети та університети з релігійним ухилом працюють без втручання чи перешкод з боку держави.

Б. Свобода мирних зборів та об'єднань

Конституція України та законодавство забезпечують свободу зборів, і загалом влада поважає це право на практиці. Закон 1988 року «Про об'єднання громадян»³⁵ обмежує свободу зборів, вимагаючи, щоб організації зверталися за дозволом до відповідних місцевих органів принаймні за 10 днів до проведення запланованого заходу чи демонстрації. Кримінальний кодекс передбачає до 6 місяців позбавлення волі, 1 рік виправних робіт чи штраф за повторне проведення демонстрації без дозволу. Конституція 1996 року передбачає, що учасники демонстрації мають просто заздалегідь повідомити органи влади про заплановану демонстрацію, але органи влади вимагають дотримання обмежувальних положень закону 1988 року. За законом 1988 року учасникам демонстрації забороняється підбурювати до насильницьких дій або розпалювати міжнаціональну ворожнечу, а також закликати до насильницького повалення конституційного ладу. На практиці часто відбуваються несанкціоновані демонстрації, більшість з яких, але не всі, проходить без втручання міліції, в тому числі зі штрафами або затриманнями; однак протягом року не було повідомлень про випадки таких втручання.

Комуністичні організації скаржаться, що органи влади не в змозі покарати українські націоналістичні організації, які перешкоджають проводити їхні демонстрації. Українські націоналістичні групи, у свою чергу, скаржаться, що органи влади не захищають їх від перешкод з боку комуністичних груп. 22 грудня місцевий суд наказав особам, які протестують проти чинного Президента, що зайняли велику площу в центрі Києва, звільнити територію через загрозу святковим гулянням. Демонстрації цієї

групи під Парламентом та іншими будівлями державної влади також було заборонено. В той же день, коли було прийнято судові рішення, демонстранти оголосили, що вони демонтують усе наметове містечко, встановлене на площі, крім одного намету, і збираються відновити демонстрації після свят, якщо це буде необхідно. Демонстрації закінчилися мирно 23 грудня.

Конституція, законодавство та підзаконні акти в тій чи іншій мірі накладають обмеження на свободу об'єднань. Ці обмеження загалом застосовуються до організацій, які вважаються небезпечними, такі, наприклад, які проповідують насильство чи расову або релігійну ненависть, чи ті, які загрожують суспільному ладу чи здоров'ю.

Державна вимога про наявність представництва щонайменше у половині областей держави для реєстрації політичної партії обмежила здатність організувати російські, кримськотатарські, ромські організації (див. розділ 3).³⁶

Міністерство юстиції за погодженням з Генеральним Прокурором має право винести попередження, накласти штраф або призупинити діяльність політичних партій за протизаконну діяльність. Призупинення може тривати до 3 місяців і може бути продовжене до 6 місяців за поданням Міністерства юстиції.

У 1998 році Конституційний Суд визнав закон АР Крим «Про об'єднання громадян» не чинним, тим самим поставивши поза законом регіональні кримські партії. Закон 1992 року «Про об'єднання громадян» забороняє державне фінансування політичних партій та інших громадських організацій.³⁷ За цим законом політичні партії не мають права отримувати гроші з-за кордону чи мати рахунки в закордонних банках. Закон забороняє працівникам міліції, СБУ та військовослужбовцям перебувати в політичних партіях.

Напередодні парламентських виборів 1998 року масовий, можливо, примусовий, запис працівників державного сектора та органів влади збільшив ряди проурядових партій, особливо, Народно-демократичної партії (див. розділ 1.Е).

Свобода об'єднань також обмежується жорсткими реєстраційними вимогами, що створює сприятливі умови для політичних маніпуляцій та корупції; однак на практиці ці положення рідко застосовуються для обмеження цієї свободи. Об'єднання для досягнення майже будь-якої мети повинні реєструватися в органах влади. Міністерства внутрішніх справ, юстиції, економіки та зовнішніх економічних зв'язків, так само, як і Державний комітет у справах релігій і Державний комітет телебачення та ра-

діомовлення, а також інші відомства мають реєстраційні функції і використовують цю владу для того, щоб обмежити свободу об'єднань (див. розділ 1.Г та 2.В).

Наприклад, після майже річних намагань зареєструвати в Луганську організацію захисту прав гомосексуалістів – центр для геїв та лесбійок «Наш світ» – успіх у реєстрації було досягнуто у листопаді 1999 року. Згідно з інформацією, наданою представниками цієї організації, місцеві чиновники показували, що організація не реєструвалась саме через те, що це була організація захисту прав гомосексуалістів. Організація повідомляла у цьому році, що вона функціонує без проблем.

Для того, щоб займатись будь-якою діяльністю, чи то комерційною, чи то політичною, чи то релігійною, чи благодійною організації повинні бути зареєстровані у державних органах. Незареєстрованим об'єднанням заборонено мати банківські рахунки, набувати майно або укласти угоди.

Закон про реєстрацію надає владі необмежене право контролювати діяльність усіх зареєстрованих об'єднань. Цей закон вимагає, щоб об'єднання точно виклали всі свої види діяльності у своєму статуті, однак організації не повинні повідомляти державні органи про всі свої збори. Будь-які зміни у статутних документах об'єднання вимагають перереєстрацію.

Зареєстроване об'єднання не має права дублювати будь-яку функцію державних органів чи надавати послуги, які мають надаватися державними органами. Наприклад, юристам-правозахисникам, які хочуть захищати засуджених, не дозволяється створити асоціацію для захисту ув'язнених на тій підставі, що Конституція вимагає від держави надання захисників засудженим.³⁸ Однак ця вимога не завжди дотримується. У середині 90-х «Amnesty International» не дозволили реєстрацію на підставі того, що захист прав людини є функцією держави. Вони продовжували звертатись і, врешті-решт, були зареєстровані.

В. Свобода релігії

Конституція та закон 1991 року «Про свободу совісті і віросповідання» передбачають відокремлення церкви від держави і забезпечують право сповідувати релігію за власним вибором. Влада загалом поважає ці права на практиці, за винятком деяких некорінних релігійних течій, які відчують труднощі в реєстрації, купівлі чи оренді нерухомості. Влада загалом дозволяє релігійним організаціям влаштовувати місця для релігійних відправ і готувати кадри священників. Влада продовжує сприяти виділенню земельних ділянок для будівництва нових культових споруд, а

також поверненню релігійних споруд і ділянок їхнім колишнім власникам.

Хоча в минулі роки спостерігалось погіршення в плані державного захисту свободи релігії для некорінних релігійних організацій (до яких належать усі релігійні організації, що не є православними, греко-католицькими або іудейськими) за останні роки, некорінні релігійні течії повідомляють про менші труднощі з отриманням віз і реєстрацією. Влада не проводить дискримінації проти окремих віруючих некорінних релігій; однак їхні організації зіткнулися з певними труднощами у проведенні своєї діяльності протягом року. Застосовуючи обтяжливі ліцензійні вимоги або інші неофіційні методи, місцеві органи влади накладали обмеження на некорінні релігії, а також на християнські конфесії, відмінні від греко-католицької чи православної конфесій. Держава докладала зусиль, щоб повернути релігійним об'єднанням власність, експропрійовану протягом радянських часів.

Зміни 1993 року до закону 1991 року «Про свободу совісті і віросповідання» обмежує діяльність немісцевих релігійних організацій, керівні органи яких знаходяться за кордоном. Ці зміни звужують сферу дозволеної діяльності духовенства, проповідників, наставників, а також інших іноземних громадян – представників закордонних релігійних організацій. Вони можуть проповідувати, видавати релігійні настанови та проводити іншу канонічну діяльність «лише в тих організаціях, які запросили їх в Україну і з офіційного дозволу державного органу, який зареєстрував статут та програму відповідної релігійної організації». Хоча Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів скаржилась у 1998 році, що дане обмеження не дозволяє її місіонерам їздити з міста в місто, керівники церкви пізніше не повідомляли про будь-які труднощі у пересуванні місіонерів з міста у місто.

Закон про свободу совісті та віросповідання 1991 року вимагає, щоб усі релігійні організації реєструвалися в Державному комітеті у справах релігій. Якщо організація захоче зареєструватися як загальнонаціональна організація, вона мусить зареєструватися у центральному управлінні Державного комітету у справах релігій, так і кожна її місцева організація повинна зареєструватися у відповідному місцевому управлінні цього комітету в тій області, де вони розташовані. Ті організації, які хочуть зареєструватися як місцеві організації, повинні зареєструватися лише в обласних управліннях цього Державного комітету. Цей статус необхідний для того, щоб володіти майном, проводити іншу економічну діяльність, на кшталт публікації релігійних матеріалів чи відкриття банківського рахунку. Вважається, що цей процес не повинен тривати більше одного місяця

(чи три місяці у випадку, якщо центральне чи обласне управління комітету вирішить, що необхідна думка експертів, для того щоб визначити легітимність організації, яка звернулась за реєстрацією). Однак на практиці цей процес загалом перевищує один місяць. Обласні управління також здійснюють нагляд за дотриманням вимог закону з боку релігійних організацій. Декілька немісцевих релігійних організацій небезпідставно нарікали на те, що представники Держкомітету, особливо на місцевому та обласному рівнях, протягом тривалого періоду відповідали відмовами на заяви про реєстрацію їхніх організацій, фактично перешкоджаючи їх діяльності і обмежуючи свободу об'єднань (див. розділ 2.Б). Однак було менше повідомлень, ніж у попередні роки, від немісцевих організацій про виникнення таких проблем з реєстрацією.

Місцеві релігійні організації, особливо, православна церква в Центральній, Південній та Східній Україні, а також греко-католицька церква в Західній Україні, маючи значний політичний вплив на місцевому і регіональному рівнях, чинять тиск на місцеву владу, щоб та не реєструвала немісцеві релігійні організації, не дозволяла їм орендувати або купувати нерухомість. Обидві домінуючі конфесії, у межах своєї сфери впливу, також тиснуть на місцеву владу, щоб обмежити діяльність один одного.

Продовжують залишатися у глухому куті триваючі чвари між організаційними структурами конкуруючих православних християнських церков, що називають себе Українською Православною Церквою. Уряду не вдалося припинити усобиці між православними і греко-католиками в західних регіонах країни, де обидві громади різко налаштовані один проти одного і часто б'ються за церковні споруди та майно більш ніж у 600 населених пунктах. Православна Церква Київського Патріархату скаржиться на переслідування з боку місцевої влади у переважно російськомовній Східній Україні, у той час як Православна Церква Московського Патріархату нарікає на те, що в україномовній Західній Україні місцева влада закриває очі на захоплення її церков. У 1999 році на Патріарха Української Православної церкви – Київського патріархату Філарета і його послідовників напали прибічники Московського Патріархату у Маріуполі (див. розділ 5).

За інформацією Державного комітету у справах релігій передача більшості релігійних споруд їхнім колишнім власникам у відповідності до Указу 1992 року «Про повернення» близька до завершення. У 1996 і 1997 роках було повернуто 105 будівель; у 1998 було повернуто 92; і в 1999 було повернуто 103. Близько 40 будівель було повернуто протягом першого півріччя цього року. Усе ще було близько 340 колишніх релігій-

них приміщень, які використовувались не з релігійною метою, однак на 275 з них релігійні організації не претендували. У IV кварталі 1999 року місцеві органи влади у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Чернівецькій областях, а також у Севастополі повернули релігійним громадам 42 колишніх релігійні споруди. У серпні в Криму місцева влада повернула мусульманській громаді колишню мечеть.

Численні іудейські громади успішно досягли того, що місцева влада надала їм місця для молінь. У 1996 році Київський арбітражний суд виніс рішення про передачу колишньої центральної синагоги (яка використовувалася у радянські часи під ляльковий театр) у власність єврейської громади. У грудні 1997 року ляльковий театр звільнив будинок, і там навесні 1998 року знову відкрилася синагога. Синагогу було знов урочисто відкрито в цьому році після значної реставрації. Це рішення створило важливий прецедент щодо ролі судових органів у поверненні релігійної власності. За інформацією представників єврейської спільноти, прогрес у поверненні майна загалом задовільний, хоча міг би бути більш значним. У першому кварталі 2000 року іудейським громадам було повернуто дві синагоги.

Швидкість повернення християнських церков за останні роки сповільнилася, оскільки будівлі, що залишилися у державній власності, які потрібно повернути первинним власникам, нині використовуються як музеї, концертні чи актові зали. Усі релігійні течії мали рівні можливості дістати контроль над колишньою суспільною власністю. Проблеми у забезпеченні повернення майна є результатом невідповідного законодавства, бюрократичної інерції і труднощів пошуку альтернативних приміщень для організацій, які займають ці споруди. У лютому 1999 року президентський указ наказав усім місцевим держадміністраціям завершити передачу колишньої релігійної власності, як би це не було неможливо, до кінця 1999 року і заборонив приватизацію власності релігійних громад. Однак повернення майна не завершено. Комітет приписав затримки у поверненні іншого майна нестачі фінансування і труднощам, пов'язаним зі знаходженням альтернативного місця для поточних користувачів.

У липні 2000 року виникла суперечка внаслідок зусиль єврейської організації розбити меморіальний парк на місці древнього єврейського кладовища і місця страти жертв Голокосту у Самборі, місті Львівської області. Міські органи влади відклали проект після вимог місцевих націоналістичних груп, що на цьому місці потрібно також ушанувати пам'ять неєврейських жертв нацистів, похованих на цій ділянці. Спроби досягти

компромісу застрягли, коли націоналісти почали вимагати, щоб на меморіалі не з'являлося жодного єврейського символу, щоб слово «єврей» не згадувалося в написах, і щоб на ньому були зображені християнські хрести. Групи націоналістів пізніше встановили тимчасові хрести на місці поховання. На кінець року роботи на меморіалі було зупинено і хрести залишилися.

Протягом року християнським церквам було повернуто значну частину релігійної власності. У першому кварталі 2000 року українська православна церква отримала 17 споруд. У травні УПЦ-КП отримав наново відбудовану історичну пам'ятку – кафедральний собор Святого Михайла у центрі Києва у своє виключне користування. Кафедральний собор, який був зруйнований Сталіним у 1936 році, було відбудовано за значного фінансування місцевої влади. У вересні УПЦ-МП отримав у своє користування наново відбудований Успенський кафедральний собор Києво-Печерської Лаври, який також відбудовувався з використанням державного фінансування.

У червні чотирьох іноземців-учителів державних шкіл було депортовано з Севастополя, після того, як їх було звинувачено у незаконній релігійній діяльності, несумісній із статусом їхньої робочої візи. Хоча уряд запропонував допомогти їм з переглядом цього рішення, вчителі добровільно вирішили залишити країну.

Протягом року уряд докладав значних зусиль, щоб гарантувати, що палігрими Брацлавської секти хасидів мали можливість відвідати могилу їхнього рабі-засновника в місті Умань з приводу єврейського Нового Року.

Г. Свобода пересування в межах держави, міжнародні подорожі та репатріація

Ці права передбачено Конституцією, влада загалом, хоча і з деякими обмеженнями, поважає їх на практиці. Зокрема, влада досі не виконала своєї обіцянки скасувати систему прописки та замінити її на інформаційну реєстрацію за місцем проживання (див. розділ 1.Е). Чинні у державі юридичні норми передбачають реєстрацію за місцем роботи та прописку за місцем проживання для того, щоб отримати доступ до соціальних послуг, таким чином ускладнюючи свободу пересування через обмеження доступу до певних соціальних благ місцем, де особа була прописана.³⁹ Наприклад, люди, що їдуть до інших областей на роботу у приватному секторі, можуть не отримати офіційного доступу до безкоштовного медичного обслуговування та інших послуг, які надаються державою. Адміністративний Кодекс передбачає штраф за проживання без прописки, але

це покарання рідко застосовується. За повідомленнями правозахисних груп, зростає кількість випадків, коли внаслідок шахрайства або судових помилок людей позбавляють прописки, виганяють з помешкань і роблять бездомними. Міліція також свавільно затримувала осіб під час обширних перевірок документів та інспекцій транспортних засобів (див. розділ 1.Е).

Громадяни, які бажають поїхати за кордон, можуть вільно це зробити. Виїзні візи є обов'язковими для громадян, які мають намір виїхати на постійне проживання до іншої країни. Протягом року не було повідомлень про відмову громадянам у наданні виїзних віз. Влада може відмовити у видачі закордонного паспорта особам, які мали доступ до державних секретів, але таку відмову можна оскаржити. Помилка у Ізраїльсько-Українській угоді про обмін студентами у 1999 році призвела до неможливості кільком сотням українських студентів поїхати за кордон для навчання в Ізраїлі. Поки продовжувались переговори між українським та ізраїльським урядом про оновлення помилкової угоди про обмін, український уряд зробив певні кроки, щоб вищезгадані студенти могли поїхати до Ізраїлю. Угоду про обмін було поновлено в квітні 2000 року.

Закон про громадянство надає право на громадянство України усім особам, що народилися і проживали в Україні до проголошення незалежності, а також їхнім нащадкам, які мешкали поза межами України станом на 13 листопада 1991 року. Для набуття цього права особа не повинна була бути громадянином іншої держави і повинна була подати заяву до кінця 2000 року. Зміни до цього закону у квітні продовжили кінцевий термін його застосування до 2005 року для українців, що повертаються з Далекої Півночі і Далекого Сходу Росії і для колишніх військових офіцерів. Подвійне громадянство не визнається. Зміни 1997 року до закону про громадянство також надали право на отримання громадянства депортованим жертвам політичних репресій, наприклад, кримським татарам. Біженці можуть отримати громадянство України, якщо вони легально прожили в Україні не менше 5 років і можуть спілкуватися українською мовою. З часу проголошення незалежності більше, ніж 1,5 мільйони українців повернулися в Україну, у той же час більше 1 мільйона осіб, головним чином, етнічних росіян, виїхало з країни.

Уряд не підтримав програму із залученням закордонних коштів для полегшення переїзду до України деяких емігрантів, що переселяються в якості біженців. Більше ніж 260 000 кримських татар повернулися з вигнання, переважно з Центральної Азії, до Криму. За повідомленнями посадових осіб, на вересень 2000 року від 220 000 до 230 000 з них набули громадянство України. Кримськотатарські лідери нарікали на те, що їхня

спільнота не отримує належної допомоги у переселенні, і що складна процедура набуття громадянства позбавила багатьох з них права на участь у виборах і приватизації землі та державного майна. Однак зміни 1997 року до закону «Про громадянство України» не вимагають від депортованих осіб, що повертаються, виконання загальних вимог щодо терміну проживання та володіння мовою. Зміни полегшують набуття громадянства депортованим особам – жертвам політичних репресій. Це дозволяє депортованим особам, у тому числі й кримським татарам, набувати громадянство України без обов'язкового 5-річного терміну проживання та без володіння українською мовою. У 1999 році Верховна Рада додатково внесла зміни і доповнення до закону «Про громадянство України», які дозволяють депортованим особам чи їхнім нащадкам, які прожили в країні 5 років, автоматично набути громадянство України без підтвердження відмови від будь-якого іншого громадянства, яке вони можуть мати. Перед тим кримські татари мали труднощі з отриманням документів з Узбекистану, щоб підтвердити, що вони позбулись свого узбецького громадянства.

Закон 1993 року «Про біженців» регламентує ставлення до біженців і забезпечує їм такі ж блага, як і громадянам. Влада співпрацює з Верховним Комісаром ООН у справах біженців. Статус біженця спочатку надається на 3-місячний термін і може бути подовженим. За урядовою статистикою, між січнем і жовтнем 2000 року 2 898 осіб було зареєстровано біженцями (більше ніж половина з них – афганці).⁴⁰ Було обіцяно надати статус біженців усім афганцям, які прибули в Україну до 1995 року. Згідно з новою редакцією закону «Про громадянство», офіційно зареєстровані біженці можуть клопотати про отримання громадянства після 5 років постійного проживання. Закон про біженців передбачає надання біженцям матеріальної допомоги. Кабінет Міністрів прийняв рішення у 1999 році розпочати виділення коштів з державного бюджету на виплату біженцям пенсій, невеликої матеріальної допомоги малозабезпеченим біженцям, а також на оплату проїзду до центру біженців. Спільно з Верховним Комісаріатом ООН у справах біженців у 1997 році уряд створив у Вінниці центр прийому біженців на 200 чоловік. Уряд планував відкрити ще чотири центри в інших регіонах, але на кінець 2000 року інші центри не було відкрито.

Складається враження, що протягом року було менше випадків поганого поведіння міліції з деякими категоріями біженців.

За даними Державного комітету у справах національностей і міграції⁴¹, уряд проводить політику надання права на отримання притулку в

Україні як у першій країні прибуття. Це означає, що особам, які прибули до України прямо зі своєї країни в якості біженців, гарантується статус біженця. Однак протягом 1999 року сталося декілька сумнівних випадків.

Протягом 2000 року не було повідомлень про те, що осіб змушували повертатися в країну, в якій вони боялися переслідування. Як повідомлялося, у 1999 році чотирьох узбеків, у тому числі двох узбецьких опозиціонерів у вигнанні, було заарештовано без ордеру, їм було відмовлено в адвокаті, і їх було примусово вислано до Узбекистану без судового розгляду, незважаючи на протести правозахисних організацій. Усі четверо скаржилися, що їх катували і примушували давати фальшиві свідчення, однак у тому ж році узбецький суд засудив до ув'язнення усіх чотирьох звинувачених на терміни від 8 до 15 років.

Розділ 3

Дотримання політичних прав: право громадян змінити владу

Громадяни мають право та можливість змінювати владу мирним шляхом. Конституція надає загальне право голосу громадянам, яким виповнилося 18 років на час виборів, і передбачає вибори до Парламенту кожні 4 роки та вибори Президента кожні 5 років. 31 жовтня і 14 листопада було проведено президентські вибори. У 1994 році та в 1998 році відбулися парламентські вибори.

Влада розподіляється між виконавчою, законодавчою та судовою гілками. Хоча судова гілка влади номінально незалежна, на практиці вона перебуває під значним впливом виконавчої влади (див. розділ 1.Е). Президент призначає Прем'єр-міністра, який призначає інших членів Кабінету. Призначення Прем'єр-міністра та деяких інших посадових осіб, наприклад, Генерального Прокурора, має бути затверджене парламентом. Конституція надає Президенту обмежені повноваження видавати обов'язкові до виконання укази та розпорядження, що мають силу закону.⁴²

Процес голосування у зв'язку з квітневим референдумом щодо внесення змін до Конституції, які б розширили президентські повноваження, проводився загалом вільно і чесно, однак були деякі серйозні проблеми. Незважаючи на те, що більшість спостерігачів погодилась з тим, що було декілька процедурних порушень в день голосування, час напередодні референдуму позначався незбалансованим висвітленням у ЗМІ і неналежним залученням державних посадових осіб у проведення голосування і впливу на виборців на користь Президента Кучми. Повідомлялося, що явка виборців була вищою, ніж протягом президентських виборів у жовтні 1999 року, що породило підозри у маніпуляціях з боку президентської

адміністрації. Наприклад, надзвичайно великій кількості виборців дозволили проголосувати напередодні дня голосування. Члени виборчих комісій повідомляли, що результати явки на момент закриття були значно нижчі, ніж результати, повідомлені владою. Однак, вважають, що результат референдуму загалом відображає волю народу.⁴³

У червні проводилися довибори для заповнення 10 парламентських місць. Опозиційні кандидати скаржилися на порушення процедур голосування, відсутністю доступу до ЗМІ і тиском з боку влади на користь пропрезидентських кандидатів. Однак, спостерігачі вважають, що ці проблеми не могли значно змінити результат виборів. Аж десять мерів повідомляли про тривале переслідування з боку Державної Податкової Адміністрації і правоохоронних органів, імовірно за вказівкою глав облдержадміністрацій, що призначаються Президентом. Мери приписують цей тиск недостатній підтримці з їхнього боку Президента Кучми під час президентських виборів 1999 року. У лютому мер Василькова Валерій Попович пішов під тиском у відставку, після того він був заарештований за звинуваченнями у корупції, а тоді звільнений. У вересні мер Миргорода Василь Третьцький був усунутий з посади міською Радою. Преса повідомляла, що глава облдержадміністрації погрожував членам Ради втратою роботи членам їхніх сімей, якщо вони не звільнять Третьцького. У вересні мер Ромнів Віктор Стрельченко пішов у відставку, як повідомляють, після того, як йому повідомили, що місто не отримає палива для обігріву від обласної влади, якщо він залишиться в офісі. Мер Черкас Володимир Олійник, який балотувався у президенти у 1999 році, але зняв свою кандидатуру на користь іншого опозиційного кандидата, потрапив під кримінальне розслідування і скаржився, що за його діяльністю спостерігає СБУ.

Міжнародні спостерігачі відзначали порушення процедури у день виборів під час президентських виборів 1999 року, при тому, що більш численні і серйозні порушення трапились у другому турі голосування. Однак, як повідомлялось, порушення не були широко розповсюдженими чи систематичними. Найбільш серйозними порушеннями було незбалансоване висвітлення у ЗМІ і неналежне втручання державних посадових осіб в обидва тури виборів в інтересах Президента Кучми. ОБСЄ також зацікавилась тиском на користь Президента Кучми, здійснюваним на виборців у тюрмах, лікарнях і освітніх закладах. Представники Парламентської Асамблеї Ради Європи оголосили, що вибори були «далекими від чесних і демократичних». Спостерігачі ОБСЄ відзначили, що особи без дозволу, в тому числі офіцери СБУ, були присутні на виборчих дільницях, особливо під час заключного туру виборів, і що були повідомлення про втручан-

ня міліції в хід кампанії. Після першого туру голосування три районних голови держадміністрації було усунуто, імовірно за недостатню кількість голосів за Президента Кучму в їхніх регіонах. Після другого туру голосування Президент Кучма усунув двох голів облдержадміністрації і шістьох голів райдержадміністрації в тих регіонах, де він отримав менше голосів, ніж кандидат від Комуністичної партії Симоненко. Дуже високий рівень явки виборців, особливо в західних округах, підвищив підозру фальсифікації результатів виборів на користь Президента Кучми в другому турі голосування. Однак спостерігачі вважають, що було мало ймовірно, щоб ці проблеми значно змінили кінцевий результат виборів, з огляду на 18-відсотковий розрив на користь Президента Кучми.

У період перед виборами 1999 року різноманітні способи тиску влади на ЗМІ слугували обмеженню незалежності преси (див. розділ 2.А). Парламентська Асамблея Ради Європи вважала, що висвітлення державними ЗМІ президентської кампанії мало сильний ухил на користь Президента Кучми. Влада, нібито, використовувала органи державної влади, особливо податкову адміністрацію, для того, щоб зруйнувати або припинити бізнес політичних опонентів перед виборами. Кандидат на пост Президента Євген Марчук повідомляв, що міліція наказала евакуювати людей під час зустрічі з виборцями в Луганську, у серпні 1999 року, посилаючись на анонімну загрозу наявності бомби (див. розділ 1.В і 2.Б). Інші кандидати також повідомляли про труднощі з орендою залів для зустрічей, закриття їхніх місцевих передвиборних штабів державними посадовими особами, конфіскацію транспортних засобів, які використовувались під час кампанії, тиск на службовців директорами підприємств державної форми власності. Багато опозиційних кандидатів у президенти скаржилося, що СБУ порушувала свої повноваження і втручалась в кампанію на підтримку Президента Кучми. Ці повідомлення видаються достовірними. Це підтверджується повідомленням про те, що СБУ вивчала діяльність неурядових організацій, задіяних в безпартійній політичній активності (див. розділи 1.Е і 4). Кандидати у президенти скаржилися на домінування президентської адміністрації над ЗМІ і на незаконне втручання державних посадових осіб в кампанію на користь Кучми. Верховний Суд у листопаді 1999 року проголосив, що ніхто не має права піддавати сумніву рішення Центральної виборчої комісії чи проголошувати вибори такими, що не мають сили, однак можливо лише провести повторний підрахунок голосів на відповідних виборчих дільницях.

Жінки беруть активну участь в управлінні і політичному житті, але слабо представлені і обіймають, у відсотковому співвідношенні, непро-

порційно малу кількість керівних посад. З 450 місць у Верховній Раді депутати-жінки обіймають 37. Лише дві жінки посідають міністерські пости. З 18 членів Конституційного Суду двоє жінок-суддів.

Євреї добре представлені серед політичної еліти і обіймають кілька місць у парламенті. Багато кримських татар не мають змоги брати повноцінної участі в політичному процесі, в основному через проблеми з громадянством (див. розділ 2.Г). Урядова вимога про те, щоб політичні партії мали представників принаймні в половині областей країни для того, щоб зареєструватися офіційно, обмежує здатність об'єднати російських, кримськотатарських і румунських меншин до такої організації (див. розділ 2.Б.).

Розділ 4

Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини

Без обмежень з боку влади працює велика кількість місцевих та міжнародних правозахисних організацій, які розслідують порушення прав людини та публікують одержані відомості. Представники органів влади загалом ідуть на взаємодію з ними і сприймають їхні думки. Однак правозахисні організації повідомляють про більші труднощі при розслідуванні умов ув'язнення, які представляють для них значний інтерес. Підтвердились повідомлення про те, що СБУ перевіряла неурядові організації, задіяні в безпартійній політичній активності під час президентської кампанії 1999 року (див. розділ 3).

Закон 1998 року передбачає Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (який є незалежним уповноваженим з прав людини, наділеним конституційними повноваженнями). У квітні 1998 року парламент обрав першого Уповноваженого. Уповноважений обирається на 5-річний термін і, в принципі, закон наділяє його дуже широкими повноваженнями. У листопаді Уповноважений представив парламенту свій перший звіт з прав людини. У звіті відзначалося, що, незважаючи на законодавчі гарантії, в країні відсутній ефективний механізм захисту прав людини. Секретаріат Уповноваженого повідомив, що з початку своєї діяльності він отримав більше ніж 100 000 листів, однак більшість із цих листів були радше запитом щодо інформації, ніж скаргами на порушення прав людини. Персонал Секретаріату зріс протягом року на 30 відсотків приблизно до 60 працівників з повною і частковою зайнятістю. Однак Секретаріат недофінансовувався, і працівники часом залишалися без оплати.

Закон надає Уповноваженому право на прийом без жодних обмежень та в будь-який час будь-якою державною посадовою особою, в тому числі Президентом; необмежений доступ до державних установ; а також відносить до його повноважень нагляд за виконанням підписаних Україною договорів та угод про права людини, учасниками яких є країна. Однак закон не передбачає ні жодного покарання для тих, хто чинить Уповноваженому перешкоди у розслідуванні, ні створення відповідного виконавчого органу Уповноваженого. Закон вимагає, щоб органи влади внесли зміни та доповнення до існуючих законів для того, щоб забезпечити юридичні рамки дії Секретаріату Уповноваженого. Сам Секретаріат Уповноваженого подав близько 70 проектів змін і доповнень для досягнення цієї цілі, але до кінця року вони не були прийняті. Усі громадяни та особи, що у даний час мешкають у країні, можуть звертатися до Уповноваженого. Уповноважений також виступає посередником між громадянами та Конституційним Судом, оскільки громадяни не можуть безпосередньо звертатися до Конституційного Суду. Протягом року Уповноважений зробив боротьбу проти торгівлі людьми (див. розділ 6.Е) і покращання умов у в'язницях пріоритетними.

Громадяни мають право звертатися з апеляціями щодо порушення прав людини до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі про можливі порушення Європейської конвенції з прав людини. За словами одного з експертів з прав людини, у 1998 році до суду було подано близько 13 000 апеляцій і близько 200 справ було прийнято судом до розгляду⁴⁴.

Розділ 5

Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом

Конституція забороняє дискримінацію за расою, статтю та іншими ознаками. Але, частково внаслідок відсутності ефективної судової системи, влада не забезпечує ефективного виконання цих положень. Влада не переслідує антисемітські дії згідно з законом, який забороняє розпалювання міжнародної ненависті.

Жінки

Повідомлення свідчать про поширеність насильства проти жінок. Незважаючи на те, що за статистичними даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, за останні роки зменшилася кількість зафіксованих зґвалтувань і спроб зґвалтувань, опитування свідчать про те, що більшість жінок, постраждалих від зґвалтувань та інших форм фізичного

насильства, не звертаються до міліції. За даними минулих опитувань, проведених жіночими організаціями, протягом життя від 10 до 15% жінок були жертвами зґвалтування, а 25% піддавалися фізичному насильству.

Кримінальний Кодекс передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування та «примус матеріально залежної особи до статевих стосунків», що дає можливість для притягнення до відповідальності за подружнє зґвалтування. Погане поводження з дружиною є також незаконним, але органи влади часто схиляють жінок забирати заяви проти своїх чоловіків. Немає окремих статистичних даних про притягнення до відповідальності за побиття дружини або про типові терміни покарання за це. За останніми наявними статистичними даними (за 1997 рік), було розпочато 1 510 кримінальних справ за зґвалтування, 822 за сексуальне насильство та 3 справи за примус до статевих стосунків. Дані про вироки по цих справах недоступні.

Незважаючи на спроби правозахисних груп привернути увагу до насильства проти жінок, ця проблема не знаходить широкого висвітлення у засобах масової інформації. Практично не існує гарячих ліній, притулків або інших форм практичної допомоги жертвам насильства, хоча існує декілька таких притулків, організованих приватними організаціями. У 1998 році міська влада м. Києва відкрила перший у країні жіночий центр, фінансований державою. У 1998 році уряд оголосив про намір створити мережу притулків по всій країні, але за станом на кінець року реалізація цих планів ще й не починалася.

Україна є джерелом значного постачання дівчат і жінок до Центральної та Західної Європи і Близького Сходу для сексуальної експлуатації (див. розділ 6.Е). У 1998 року зміни до Кримінального кодексу передбачили суворе покарання – серед інших правопорушень – за торгівлю людськими істотами, в тому числі за сексуальну експлуатацію і порнографію, однак ефективність цього кроку ще не встановлено. Влада рідко карає чоловіків за використання жінок у швидко зростаючому секторі сексуальної експлуатації.

За повідомленнями жіночих організацій нерідко трапляються сексуальні домагання за місцем роботи, в тому числі випадки примусу до статевих стосунків. Крім закону, який передбачає відповідальність за примус «матеріально залежної особи» до статевих стосунків (тобто за місцем роботи), юридичні засоби проти таких посягань недостатні. У єдиному відомому випадку редактора «Правди України» Олександра Горобця було звинувачено у 1999 році за сексуальні домагання з використанням службової залежності, і він був засуджений до семи місяців ув'язнення. Однак

той факт, що Горобець був редактором опозиційної газети, ставить питання про мотиви прокуратури у провадженні цієї справи.

Трудове законодавство передбачає правову рівноправність між чоловіком і жінкою, в тому числі рівну платню за однакову роботу, і цей принцип загалом дотримується. Але економічна криза непропорційно вдарила по жінках. Вірогідність скорочення для жінок набагато вища, ніж для чоловіків. Жінки складають близько 56% усіх безробітних, а також 90% безробітних, що втратили роботу останнім часом. Галузі промисловості, в яких переважають жінки-працівники, є також галузями з відносно найнижчою зарплатою і найбільш враженими проблемою затримки заробітної плати.⁴⁵

Конституція та Закон «Про захист материнства і дитинства» забороняють жінкам займатися працею, яка небезпечна для їхнього здоров'я, наприклад, такою, в якій потрібно піднімати тягарі. Однак, незважаючи на запровадження урядової програми боротьби з небезпекою в роботі, ці закони продовжують виконуватися погано. За підрахунками Міністерства праці та соціальної політики 15 відсотків працюючих жінок виконують небезпечну роботу.⁴⁶ Крім того, за твердженням правозахисних груп, керівництво підприємств згадує про цей закон, лише коли треба скоротити або звільнити жінок-працівників. Багато організацій захисту жінок побоюються, що цей закон можна використовувати для того, щоб перекрити жінкам доступ до найвище оплачуваних робітничих професій. За законом вагітні жінки та матері з малими дітьми користуються оплачуваними декретними відпустками до досягнення дітьми 3-річного віку. Однак унаслідок цієї пільги нерідко роботодавці не зацікавлені приймати жінок на відповідальні посади або на роботу, де вимагається безперервний стаж.

Декілька жінок досягли найвищих керівних посад у державному та приватному секторі. За опитуванням, жінки складають 30 відсотків малих приватних підприємств і ведуть 13 відсотків великого та середнього бізнесу. За урядовими статистичними даними жінки обіймають 69.2 відсотки з 213 тисяч посад в державних органах, у тому числі, 45.2 відсотки керівних посад. Проте, жінки обіймають лише 5.6 відсотків посад найвищої, першої та другої категорії у центральних та місцевих державних установах. (Ці дані не враховують силових відомств: Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ та СБУ, у яких набагато більше чоловіків обіймають посади всіх рівнів).

Можливості в плані освіти для жінок загалом були і залишаються рівними з можливостями чоловіків. Однак уряд обмежив кількість жінок, які можуть отримати освіту військового офіцера, 20 відсотками від загальної

кількості прийнятих студентів. Військові обмежили роль жінок виконання певних функцій. Це обмежило їхні шанси у просуванні по службі і підвищенні кваліфікації, і вони за встановленою практикою залишаються в армії на низькооплачуваних посадах.

Діти

Захист прав дітей – офіційна позиція держави, але глибока економічна криза дуже обмежує здатність держави забезпечити ці права. Відображенням незначної уваги до прав дитини як з боку громадськості, так і з боку уряду є відсутність груп, які б активно відстоювали права дитини. Наприклад, широко визнана проблема зростаючого насильства та злочинності у навчальних закладах і поза їхніми стінами, особливо у професійно-технічних училищах, сумнозвісних своїми жорстокими порядками, переважно ігнорується громадськістю та владою.

Безкоштовна загальна освіта є обов'язковою до 15-річного віку.⁴⁷ Проте, в результаті гострої бюджетної скрути стан державної системи освіти погіршився. Нерідко вчителі місяцями не отримують зарплату. Дедалі більше дітей з незаможних сімей кидають школу, і постала проблема неграмотності, яка раніше зустрічалася надзвичайно рідко. Медична допомога надається на рівних умовах хлопчикам і дівчаткам, але внаслідок економічних проблем погіршився загальний стан системи охорони здоров'я.⁴⁸

Зростає число бездомних дітей, які, як правило, тікають від поганих умов у дитячих будинках або у неблагополучних сім'ях. За урядовою статистикою бездомними зареєстровано 100 000 дітей, з яких 14 відсоткам ще немає 7 років. Хоча немає статистичних даних, але відомо, що серед цих дітей широко поширене вживання наркотиків та дитяча проституція, про що протягом року багато говорили засоби масової інформації. Для допомоги таким дітям було створено низку благодійних організацій, але вони не спроможні зменшити масштаби цієї проблеми. У січні Президент Кучма видав указ, спрямований на зменшення кількості бездомних дітей, однак ефективність цього указу невідома. У 1997 році Всеукраїнський комітет захисту дітей оприлюднив результати дослідження, згідно з яким кожна п'ята або шоста дитина обох статей віком до 18 років потерпає від сексуальних домагань (в тому числі кожна третя дівчинка), а кожна десята дівчинка стає жертвою звалтування.

Погіршення умов у державних дитячих будинках спонукало уряд охочувати сім'ї брати опіку над сиротами та сприяти створенню приватних дитячих будинків, які діють під наглядом органів влади. У даний час діє 75 таких будинків, в яких перебуває близько 800 дітей. Для запобі-

гання незаконному усиновленню у квітні 1998 року прийнято поправку до Кримінального Кодексу, яка передбачає позбавлення волі на строк до 15 років за торгівлю дітьми та незаконне усиновлення (див. розділ 6.Е). Проте, станом на кінець року не було даних про успішне застосування цього положення.

Люди з фізичними вадами

Законодавство забороняє дискримінацію людей з фізичними вадами, але в умовах економічної кризи держава не в змозі забезпечити виконання програм, спрямованих на розширення можливостей для інвалідів. Законодавство вимагає, щоб у будинках та громадських місцях були пристосування для пересування інвалідів, але ця вимога закону майже не виконується.

Релігійні меншини

Антисемітизм існує на індивідуальному та суспільному рівні. Однак центральні органи влади загалом відкидають цю проблему. Деякі ультра-націоналістичні організації та газети продовжували постійно друкувати та поширювати антисемітські матеріали. Антисемітські видання також завозяться з Росії і розповсюджуються без необхідної державної ліцензії. Протягом року Президент Кучма і прем'єр-міністр Ющенко неодноразово і публічно говорили про необхідність мирного співіснування етнічних і релігійних груп. Органи влади порушили кримінальні справи за публікації з розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Більше того, прокуратура застерегла певні видання від публікацій антисемітських матеріалів. У 1999 році Олександр Найман, директор Української академії єврейської історії і культури імені Шімона Дубнова, пред'явив позов проти націоналістичної газети «Вечірній Київ» за антисемітську критику збірника наукових статей академії «Юдеофобія проти України», який був виданий у 1998 році. На кінець року справа все ще знаходилася у процесі розгляду.⁴⁹

Продовжували траплятися антисемітські інциденти, але, за свідченням єврейських організацій, таких випадків протягом останніх років дедалі менше, і вони обмежувалися західними регіонами держави.

У жовтні великі хрести було встановлено на визначних місцях поховання поблизу Севастополя. У листопаді хрести було зрізано. Хоча православні релігійні лідери звинувачували у демонтажі хрестів татар, татари заперечували свою причетність, і нікого не було офіційно звинувачено в цьому.

Протягом року нікого не було затримано за підпал у 1997 році харківського ізраїльського культурного центру, і нікого не було притягнуто до кримінальної відповідальності за осквернення єврейських кладовищ у 1997 році.⁵⁰

Траплялися поодинокі випадки тверджень керівників як УПЦ (КП), так і УПЦ (МП), в яких засуджується поширення некорінних релігій і гостро критикується їхня місіонерська діяльність. Християнські місіонери-євангелісти повідомляли про окремі випадки соціальної дискримінації проти членів їхніх церков, зокрема, про урізання зарплати, скорочення та громадську критику за зраду «рідної релігії».

Корінні релігійні організації, особливо Православна церква і Греко-католицька церква здійснюють тиск як на місцевих посадових осіб, так і на посадових осіб в областях з тим, щоб не реєструвати некорінні релігійні організації або не дозволяти їм брати в оренду чи купувати нерухомість. Обидві конфесії, за повідомленнями, здійснюють тиск на посадових осіб, щоб обмежити діяльність іншої конфесії.

Також продовжуються тертя між різними відгалуженнями православної церкви. У квітні 1999 року сталася бійка в місті Маріуполь, що на південному сході України, між прихильниками Української православної церкви (Московський Патріархат) і оточенням Патріарха Української православної церкви (Київського Патріархату) Філарета. Філарет прибув до Маріуполя, щоб освятити хрест, установлений на місці, де в майбутньому повинна бути церква УПЦ (КП). Бійка розпочалася, коли опоненти УПЦ (КП) намагалися знести цей хрест. Філарет отримав незначні ушкодження, і деякі його послідовники потрапили до лікарні із струсом мозку і незначними ушкодженнями.

Національні, расові, етнічні меншини

Зросла проблема нерідких утисків расових меншин. Міліція постійно затримує людей з темним відтінком шкіри для свавільної перевірки документів (див. розділ 1. В.). Крім того, зросла кількість повідомлень про насильство з расових мотивів проти осіб африканського чи азійського походження. Представники цих груп скаржаться, що міліція постійно ігнорує насильство проти них, а інколи потурає цьому.

Роми піддаються значній соціальній дискримінації. За даними опитувань громадської думки, нетерпимість до ромів більша, ніж до будь-яких інших етнічних груп. Особливо на Закарпатті роми піддавалися насильству та утискам з боку міліції (див. розділ 1.В).

Конституція гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України». Це компромісне по-

ложення базується на Законі 1991 року «Про національні меншини», який сприяв відверненню міжнаціональних конфліктів, оскільки він дозволяв кожному громадянину спілкуватися рідною мовою в особистих справах і дозволяв національним меншинам відкривати свої школи. Проте, деякі проросійські організації у східних областях скаржилися на поширення вжитку української мови в школах і засобах масової інформації.⁵¹ Вони скаржаться, що при вступі до вищих навчальних закладів їхні діти перебувають у програшному становищі, оскільки всі абітурієнти повинні складати іспит з української мови. За офіційною статистикою в країні діє 16 352 шкіл з українською, 2 399 шкіл з російською, 98 – з румунською, 67 – з угорською, 11 – з молдавською, 9 – з кримськотатарською і 3 – з польською мовами навчання.

У травні популярного народного співака було вбито у кафе у Львові, як вважають, російськомовними особами, які заперечували виконання ним українських пісень. Убивство спричинило протести і викликало національні дискусії щодо використання української і російської мов. У липні міська рада видала постанову про заборону виконання «аморальних пісень» у громадських місцях, яку деякі спостерігачі розтлумачили як заборону російськомовної музики. Однак постанова не набула чинності, і в серпні місцева прокуратура проголосила постанову такою, що суперечить законодавству. У Криму українська та кримськотатарська меншина небезпідставно скаржаться на дискримінацію з боку російської більшості і вимагають, щоб українська і кримськотатарська мови перебували в рівноправному становищі з російською.⁵² За свідченням лідерів кримських татар безробіття в їхній общині сягає 50%.⁵³ У січні 1999 року офіс Меджлісу кримських татар (неофіційний кримськотатарський парламент) у Сімферополі було підпалено. На жовтень 2000 року жодну особу не було звинувачено в цьому злочині, однак татари звинувачують російських шовіністів. У травні 1999 року, в день роковин сталінської депортації кримських татар до Центральної Азії, 35 000 кримських татар вийшло на демонстрацію заради офіційного визнання Меджлісу як кримськотатарського представництва у Верховній Раді АР Крим і офіційного статусу кримськотатарської мови. У відповідь Президент Кучма створив Раду представників кримськотатарського народу при Президенті України, яка включає всіх членів Меджлісу. Кримськотатарські лідери повідомляли, що протягом року рада допомагала захищати інтереси кримських татар на національному рівні. Також у травні 1999 року кримськотатарські демонстранти розбили наметове містечко перед будівлею кримського уряду. Містечко було демонтоване після того, як прем'єр-міністр АР Крим Сер-

гій Куніцин погодився з їхніми вимогами про створення ради, яка має представляти інтереси кримських татар в кримському уряді, про право кримських татар повертатися з Центральної Азії на землю предків і про створення кримськотатарських шкіл. Демонстрація, що проводилася у травні 2000 року з нагоди роковин депортації кримських татар, була набагато меншою і менш політизованою.

Рада Міністрів АР Крим, посилаючись на нестачу коштів, відмовляється допомагати кримськотатарській спільноті у відродженні їхньої культури через випуск татарських видань та створення навчальних закладів. Однак, центральні органи державної влади взаємодіють з Верховним Комісаріатом ООН у справах біженців, ОБСЄ та Міжнародною організацією з міграції щодо підтримки кримськотатарської громади.

Більшість з понад 260 000 кримських татар, які повернулися до країни з вигнання з Центральної Азії, отримала громадянство. Провідники кримських татар скаржились, що їхня спільнота не отримує відповідної допомоги в переселенні і що важкий процес набуття громадянства виключив багатьох з них з участі у виборах і позбавив права брати участь у приватизації землі та державного майна (див. розділ 2.Г.).

Румуни вимагають університетського рівня освіти румунською мовою чи заснування румунськомовного технічного коледжу. В Чернівецькій області діє 86 шкіл з румунською мовою навчання.

Русини (рутени) вимагають статусу офіційної етнічної групи в країні. На конгресі, який проводився в Ужгороді у 1999 році, представники русинських спільнот вимагали шкіл з русинською мовою викладання, кафедр русинської мови в Ужгородському університеті і включення русинів, як однієї з етнічних груп країни в перепис 2001 року. За твердженням русинських керівників, у країні проживає, більш ніж 700 000 русинів.

Розділ 6

Права робітників

А. Право на створення об'єднань

Конституція передбачає право на вступ до профспілки «для захисту професійних, соціальних та економічних інтересів». Згідно з Конституцією всі профспілки рівноправні і не вимагається дозволу влади на створення профспілки. Закон 1992 року «Про об'єднання громадян» (до яких також віднесено і профспілки) говорить про невтручання владних структур у діяльність цих організацій і про право профспілок створювати федерації і входити до них на добровільних засадах. У принципі, всі робітники та службовці (в тому числі військовослужбовці) можуть створю-

вати профспілки. В дійсності ж влада застерігає від цього деякі категорії робітників (наприклад, працівників ядерної енергетики). Новий закон про профспілки, який замінив старі радянські норми, був прийнятий парламентом і підписаний Президентом у 1999 році. У січні 2000 року незалежні профспілки оскаржили його. Підставою цього була його неконституційність, і пізніше у жовтні 2000 року Конституційний Суд визнав деякі положення Закону 1999 року «Про профспілки, їхні права і гарантії діяльності» неконституційними. Суд відхилив вимогу, яка передбачала, що профспілки повинні зареєструватися в Міністерстві юстиції і умову, щоб профспілки мали певну кількість членів і обласні представництва для того, щоб набути національного статусу. Міжнародна організація праці (МОП) визнала, що цей закон порушує Конвенцію №87 МОП «Про свободу об'єднань».

Федерація професійних спілок (ФПУ), яка є правонаступником колишніх радянських профспілок, почала діяти незалежно від владних структур і активно виступала на підтримку права робітників на проведення страйків. ФПУ підтримала виступи шахтарів та представників інших професій з вимогою виплати заборгованості по зарплаті. Однак, як і в радянські часи, більшість профорганізацій ФПУ тісно співпрацюють з директором. Після того, як Президент Кучма у 1998 році призначив голову шахтарської профспілки, що входить до ФПУ, на посаду директора державної вугледобувної монопольної структури, підтримка страйкуючих шахтарів з боку ФПУ припинилася. Керівники підприємств також можуть вступати до ФПУ. У 1997 році керівництво ФПУ створило політичну партію, Всеукраїнську партію трудящих, яку практично неможливо відрізнити від ФПУ.

Незалежні профспілки нині становлять альтернативу офіційним профспілкам у багатьох галузях економіки. Незалежна профспілка гірників України (НПГУ), профспілки, що представляють льотчиків, цивільних авіадиспетчерів, машиністів, працівників наземних служб цивільної авіації та інші профспілки працюють незалежно або в межах однієї з трьох національних конфедерацій. Хоча точне членство невідоме, за різними оцінками, незалежні профспілки налічують від 100 до 300 тисяч членів таких профспілок, у той час як профспілки-члени ФПУ – від 17 до 23 мільйонів членів. Незалежні профспілки безуспішно намагалися отримати частку величезної маси нерухомості та фондів колишніх радянських профспілок, особливо успадкованого з радянських часів фонду соціального забезпечення, який традиційно контролюється офіційними профспілками.

Незалежні профспілки скаржаться, що новий закон про профспілки містить більше обмежень, ніж радянське законодавство. Щоб отримати національний статус, профспілка повинна мати представництво більше ніж в половині областей країни чи на третині підприємств у галузі, розташованій в певному регіоні, чи мати більшість членів профспілок в цій галузі. Національний статус і реєстрація дарує право отримати приміщення, майно, мати банківські рахунки, законно укладати угоди. Нові вимоги, імовірно, створюють труднощі для організації профспілок гірниками і моряками. Інша спірна вимога – це обов'язкова реєстрація Міністерством юстиції. Усі профспілки повинні були перереєструватися в Міністерстві юстиції до квітня 2000 року. На жовтень майже всі профспілки-члени ФПУ і 14 незалежних профспілок було перереєстровано. Найбільша незалежна профспілка – НПГУ – не була зареєстрована через недостатність географічного представництва, необхідного для отримання національного статусу. На жовтень 2000 року Міністерство юстиції не застосовувало адміністративних санкцій проти незареєстрованих профспілок, що передбачалося новим законом. Реєстрація визначає участь профспілки в загальнонаціональній колективній угоді з урядом, так само як і членство в правлінні Фонду соціального страхування (див. розділ 6.Б). Незалежні профспілки стверджують, що Міністерство юстиції відмовляло у реєстрації профспілкам, нелояльним до уряду. Вони також повідомляють, що керівництво багатьох підприємств наводить цитати з нового закону для того, щоб відмовитися працювати з незалежними профспілками. На додаток керівництво більше не зобов'язане надавати вільне приміщення і телефони профспілкам. Однак закон надає право профспілкам висловлюватись з приводу безпеки праці і розподілу недавно збудованого житла.

Конституція гарантує право на страйк «для захисту своїх економічних і соціальних інтересів». Конституція говорить, що страйки не повинні загрожувати національній безпеці, громадському здоров'ю чи посягати на права і свободи інших громадян. Закон не дозволяє проведення страйків працівникам прокуратури, судової системи, військовослужбовцям, працівникам СБУ, правоохоронних органів та державним службовцям. Однак, прийнятий у 1998 році закон про вирішення трудових спорів поширює право на проведення страйків також на працівників підприємств з безперервним циклом виробництва (наприклад, металургійних комбінатів) за умови, що про намір провести страйк повідомлено за 15 днів. Закон забороняє страйки, які становлять загрозу для життя чи здоров'я громадян, довкілля, а також страйки, які можуть перешкодити проведенню рятувальних, аварійних або протиепідемічних заходів. За повідомленням

Міжнародної Конфедерації вільних профспілок 1999 року, закон не дозволяє страйки у сфері транспорту. Працівники, які страйкують в галузях, в яких страйк заборонено, можуть отримати до трьох років ув'язнення.

Закон спеціально не забороняє страйки, засновані на політичних вимогах. Закон забороняє страйки з вимогами зміни конституційного ладу, державних кордонів або адміністративного поділу України, а також страйки з вимогами, що порушують права людини. Уряд звертався до прокуратури і судів, коли відбувалися страйки, які він вважав незаконними. Закон не передбачає звільнення від дисциплінарної відповідальності і не гарантує не звільнення з роботи для страйкарів, які брали участь у страйках, що пізніше були визнані судом незаконними. Профспілка, яка організовує незаконний страйк, має відшкодувати завдані страйком збитки.

За офіційною статистикою, у першому кварталі 2000 року відбулося 15 страйків. Немає ніяких офіційних обмежень на право профспілок вступати до міжнародних профспілкових організацій. НППУ є членом Федерації профспілок хіміків, енергетиків, гірників і різнорабочих.

Б. Право на колективне представництво та укладення колективних трудових договорів

Згідно із законом «Про підприємства» спільні комісії у складі працівників та представників управлінського складу мають вирішувати на рівні підприємства питання щодо розміру зарплатні, умов праці та прав і обов'язків керівництва. Нечіткий розподіл обов'язків часто заважає укладенню колективних трудових договорів. За погодженням з профспілками уряд встановлює розміри зарплатні в усіх галузях промисловості, запрошуючи на переговори представників усіх профспілок. Закон 1998 року «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачає створення арбітражної служби та Національної служби посередництва та примирення для посередництва у трудових спорах. Протягом перших чотирьох місяців 2000 року служба виступила посередником у 414 трудових спорах. За офіційною статистикою, служба була посередником у 421 трудовому спорі.

Спосіб, яким виконується Закон «Про колективні договори і угоди», ставить в невідгідне становище незалежні профспілки, надаючи перевагу офіційним профспілкам (які входять до ФПУ). Більшість робітників гадки не мають, що вони не зобов'язані вступати до офіційної профспілки. Вихід з офіційної профспілки і перехід до незалежної – досить складна бюрократична процедура, і, як правило, не схвалюється керівництвом. Закон «Про колективні трудові договори» забороняє антипрофспілкову

дискримінацію. За законом трудові конфлікти повинні вирішуватися в судовому порядку. Траплялися випадки, коли конфлікти не були розв'язані з позиції справедливості і рівноправності.

Згідно з новим законом «Про профспілки, їхні права і гарантії діяльності» незалежні профспілки також можуть бути легко усунуті від процесу укладання колективного договору на рівні підприємства. За старим законом, якщо декілька профспілок на підприємстві не досягають згоди про об'єднане представництво, більший союз (тобто ФПУ) представляє робітників у процесі укладання колективного договору. Новий закон не зміг усунути цю проблему.

Немає експортних зон.

В. Заборона підневільної та примусової праці

Конституція і Кодекс законів про працю забороняє підневільну та примусову працю і, загалом, немає даних про її існування; однак країна є основним джерелом дівчат і жінок, проданих для сексуальної експлуатації (див. розділи 5 і 6.Е). Законодавство не містить спеціальної заборони примусової або підневільної праці дітей, однак протягом року не було даних про існування подібної практики.

Правозахисні групи вважають примусовою працею постійне використання військовослужбовців строкової служби та юнаків, що проходять альтернативну службу, для ремонту та будівництва приватних будинків для військових та цивільних можновладців. У 1998 році студентські групи виступили з протестом проти президентського указу, що зобов'язував студентів, які навчалися у ВНЗ за державний рахунок, або відпрацювати три роки у державному секторі по державному розподілу, або повністю оплатити вартість навчання. На думку студентів, це неконституційна спроба уряду запровадити примусову працю, оскільки Конституція забезпечує право вільного вибору місця роботи та передбачає згоду особи на роботу. За заявою уряду, дія указу поширюється на студентів, зарахованих до ВНЗ у 1997 році і пізніше. Немає даних про масштаби застосування цього указу. В минулому правозахисні групи повідомляли про скарги студентів-медиків та правників, що під загрозою не видачі дипломів їх примушували їхати на роботу за державним розподілом на три роки для відпрацьовування коштів, витрачених на їхню освіту.

Г. Дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу

Мінімальний вік для прийому на роботу – 17 років; але в певних галузях, нешкідливих для здоров'я, підприємства можуть отримати від органів державної влади дозвіл на прийом на роботу осіб віком від 14 до 17

років за умови, що є згода одного з батьків.⁵⁴ Конституція гарантує загальну середню освіту. Навчання в школі обов'язкове до 15 років, і Міністерство освіти здійснює суворий контроль за дотриманням цього положення.⁵⁵ Але в порівнянні з радянськими часами значно зросла кількість дітей, що кидають школу, переважно через зростання бідності. Кримінальний Кодекс передбачає до 5 років позбавлення волі за залучення дітей до злочинності, пияцтва, старцювання, проституції, азартних ігор та інших видів експлуатації. З боку влади немає конкретної заборони примусової або підневільної праці дітей, але не було даних про існування подібної практики, окрім жертв торгівців людьми (див. розділ 6.В. і 6.Е.).

Держава ратифікувала Конвенцію № 182 МОП «Про неналежні форми дитячої праці» у жовтні 2000 року.

Д. Прийнятні умови праці

Мінімальна місячна зарплатня складає 21,70 доларів США (118 гривень), а мінімальна місячна пенсія складає 4,70 доларів США (24,9 гривень).⁵⁶ Середня місячна зарплатня – 41,60 доларів США (228,8 гривні), що не забезпечує гідного рівня життя для працівника і його сім'ї. Крім того, мільйони людей місяцями сидять без зарплати через скорочення бюджетних надходжень. У липні 2000 року Парламент визначив офіційний прожитковий мінімум близько 50 доларів США (270,1) на місяць. За оцінками більше половини населення офіційно живе нижче межі незабезпеченості, хоча широко практикується заниження задекларованих джерел доходів.⁵⁷

Кодекс законів про працю встановлює максимальну тривалість робочого тижня – 40 годин, гарантує щотижня 24 години на відпочинок та як мінімум 24 робочі дні оплачуваної відпустки на рік. Спад у деяких галузях (наприклад, в оборонній промисловості) призвів до значного скорочення робочого тижня для окремих категорій працівників.

Законодавство закладає нормативи безпеки праці та охорони здоров'я на роботі, але вони часто порушуються на практиці. Порушення правил техніки безпеки і старіння обладнання призвело до чисельних серйозних аварій, в результаті яких у 1999 році було завдано 47 000 травм.⁵⁸ За офіційною статистикою, за перше півріччя 2000 року сталося 85 серйозних промислових аварій, де загинув 141 робітник і 332 особи отримали пошкодження. Протягом першої половини цього року в аваріях на шахтах загинуло 212 гірників. За оцінками, у вугільній промисловості на кожний видобутий мільйон тонн вугілля припадає 5,2 смертей.

Теоретично робітники мають юридичне право покинути робоче місце при виникненні небезпечних ситуацій, і це не повинно тягнути за собою

звільнення з роботи. Але в дійсності, за свідченням представників незалежних профспілок, спроба скористатися цим правом може закінчитися штрафними санкціями чи навіть звільненням з роботи.

Е. Торгівля людьми

Торгівля жінками і дівчатами є значною проблемою.

Країна є основним джерелом постачання жінок і дівчат, яких продають до Центральної і Західної Європи, Сполучених Штатів і Середнього Сходу для сексуальної експлуатації, і повідомлення про проданих українських жінок і дівчат також надходили з Австралії, Японії і ПАР. Міжнародна міграційна організація у 1998 році оцінювала кількість громадян, проданих за кордон з 1991 року з цією метою, в межах 10 000 громадян. Між 1991 і 1997 роками органи влади Ізраїлю депортували 1 500 російських і українських жінок, яких було продано туди; а за оцінками італійських посадових осіб 1999 року, принаймні 30 000 українських жінок експлуатуються в Італії. В Ізраїлі, куди продано багатьох українських жінок, українська влада не змогла захистити жертв і, звичайно, вони перебувають у в'язниці за звинуваченням у проституції перед їхньою депортацією.

У 1998 році Парламент вніс зміни до Кримінального кодексу, за яким, серед інших правопорушень, передбачається серйозне покарання за торгівлю людськими істотами, в тому числі за сексуальну експлуатацію і порнографію. У 1999 році уряд створив спеціальні підрозділи міліції для розслідування таких злочинів; однак ефективність цих підрозділів і змін до Кримінального кодексу все ще не встановлено. У 1999 році Уповноважений з прав людини заснував Національну координаційну раду для запобігання торгівлі людськими істотами. Ця організація вже продемонструвала свою ефективність. Запобігання торгівлі людьми стало найвищим пріоритетом для правоохоронних органів, але ці органи часто відчувають нестачу матеріальних і кадрових ресурсів для того, щоб боротися з добре забезпеченими кримінальними організаціями, які проводять операції по торгівлі людьми.

У 1999 році Міністерство внутрішніх справ створило спеціальні підрозділи для боротьби з торгівлею людьми на національному і обласному рівнях. Ці підрозділи почали діяти цього року, однак вони мають обмежений вплив. Неурядові організації скаржаться, що місцева міліція одержувала хабарі за ігнорування цієї проблеми. Крім того, деякі повідомлення стверджують, що місцеві посадові особи, нібито, сприяли або допомагали організованим злочинним групам у продажу жінок за кордон.

Органи влади, звичайно, не притягають до відповідальності чоловіків за використання жінок у швидко зростаючому секторі сексуальної експлуатації. За останні три роки було розпочато 37 кримінальних справ проти осіб, які нібито є такими торговцями, більшість з яких закінчилися їхнім виправданням. Вироки винесені за такими звинуваченнями, загалом не були суворими і, звичайно, мали форму штрафу. У листопаді грек і дві українки були засуджені за торгівлю людьми відповідно до семи і п'яти років ув'язнення. Ця справа позначила перший випадок, коли вирок особам, засудженим за торгівлю людьми, передбачав ув'язнення. У 1999 році двох жінок за вироком суду було ув'язнено на 5 років, з відстрочкою виконання вироку, і оштрафовано на 150 доларів США (680 гривень) за торгівлю жінками. В серпні нідерландські органи влади заарештувала українця разом з трьома голландцями за продаж жінок з України, Білорусі, Польщі і Румунії до секс-клубів у південній частині Нідерландів. На кінець року ніяких новин про результати цих арештів не надійшло. Також у 1999 році одного чоловіка було засуджено до ув'язнення з відстрочкою вироку і стягнуто штраф за продаж жінок у будинки розпусти колишньої Югославії і втягнення їх у проституцію, і трьох осіб було заарештовано за підозрою у продажу 200 молодих жінок і дівчат для примусового використання у нічних клубах та в якості проститутток в Туреччині, Греції та на Кіпрі.

Жінки, які були продані за межі країни, часто вербуються у фірми, які працюють за кордоном і згодом виїжджають з країни з належним чином оформленими документами. Вони пристають на пропозицію працювати офіціанткою, танцюристкою, покоївкою чи запрошуються шлюбними агенціями нібито для знайомства з потенційним нареченим. За кордоном жінка несподівано виявляє, що робота значно відрізняється від тієї, яку їй пропонували попередньо.

Уряд, обмежений в першу чергу нестачею фінансів, не в змозі ефективно допомогти жертвам. Деякі неурядові організації, такі, як вітчизняна НУО «La Strada» розпочали надавати деяку допомогу службам, які працюють з жертвами торгівлі людьми, але ці організації часто страждають від нестачі коштів. Наприклад, «La Strada» описувала випадок у лютому, у якому сім українських матерів звернулися до НУО з проханням допомогти їхнім донькам, яких було продано для проституції в Чорногорію. Зусилля НУО були марними через брак допомоги з боку уряду, у зв'язку з тим, що не існувало національного органу, куди можна було б звернутися у цій ситуації, чи який міг би надати допомогу. З іноземною допомогою було відкрито чотири регіональних центри запобігання торгівлі людьми на додаток до трьох уже існуючих. Нині такі центри діють у

Донецьку, Львові, Дніпропетровську, Чернівцях, Херсоні, Рівному і Житомирі. Центри надають тренінги щодо пошуку роботи, забезпечують «гарячі» телефонні лінії і слугують як центри з медичної, юридичної і психологічної допомоги. На додаток, до цих трьох міст, в яких функціонують центри запобігання торгівлі людьми, «гарячі» лінії діють також в Луганську, Одесі, Харкові, Тернополі і Севастополі. У першому півріччі 2000 року «гарячі» лінії «La Strada» отримали 1040 дзвінків, 684 з яких були від осіб, яких можна класифікувати як потенційних жертв. НУО «Winrock» (Скеля перемоги), яка також залучена до боротьби з торгівлею людьми, повідомляла про понад 2 600 дзвінків по своїх «гарячих» лініях у першому кварталі 2000 року.

У вересні 1999 року Кабінет Міністрів прийняв Національну програму по запобіганню торгівлі жінками і дітьми, до виконання якої залучено 20 міністерств, місцеві органи влади, міжнародні організації, донори, вітчизняні і міжнародні неурядові організації. Програма боротьби з торгівлею людьми спрямована також на допомогу жертвам, однак суворі бюджетні обмеження знижують здатність уряду виконати цю програму ефективно. Уповноважений з прав людини публічно проголосив боротьбу з торгівлею людьми пріоритетною (див. розділ 4). Міністерство освіти запровадило до навчального плану вищих навчальних закладів питання запобігання торгівлі людьми і поширення знань з цього питання. НУО проводять програми загального ознайомлення.

Переклад Харківської правозахисної групи

¹ Назвати контроль цивільної влади за силовими структурами ефективним важко. Висновки парламентського Комітету з питань оборони і національної безпеки, якому підзвітні силові структури, не оприлюднюються, наслідки його контрольних функцій непомітні. Оскаржити незаконні дії (або бездіяльність) працівників силових структур у суді доволі важко. Громадський контроль за діями силових структур дуже слабкий.

² Мусимо констатувати, що, на жаль, такі випадки трапляються досить часто.

³ Правозахисними групами і журналістами зафіксовано у 1999 році декілька випадків смерті підозрюваних у вчиненні злочину внаслідок катувань.

⁴ Це твердження є неточним. Широко розповсюджене побиття підозрюваних у скоєнні злочину оперативниками та слідчими (іноді, дійсно, із смертельними наслідками). Свідчення про побиття обвинувачених і засуджених працівниками СІЗО та установ виконання покарань (далі УВП) дуже нечасті.

⁵ Укорінений побутовий антисемітизм, а також дискримінація проти релігійних, расових і національних меншин не є такою проблемою, як це має вигляд в звіті. Окремі випадки ксенофобії, антисемітизму та дискримінації проти меншин спостерігаються, але слід зазначити, що загалом, на нашу думку, Україна в цій сфері є найтолерантнішою серед пострадянських країн.

За даними Інституту юдаїки (громадська організація, однією з програм якої є моніторинг публікацій антисемітської спрямованості), кількість публікацій, які засуджують антисемітизм, суттєво збільшилася. Проти проявів антисемітизму виступають видання різної політичної спрямованості, збільшилася також кількість публікацій концептуального характеру (політиків, співробітників НАН України, вчених тощо). Особи, які публічно вдаються до антисемітизму, притягуються до юридичної відповідальності. Наприклад, Львівська обласна прокуратура порушила кримінальну справу за фактом антисемітських публікацій у газеті «Ідеаліст», міністерство інформації направило лист-вимогу до редакції газети «За вільну Україну» припинити антисемітські публікації, Київська міська адміністрація звільнила головного редактора газети «Столиця» після появи антисемітських публікацій тощо.

⁶ Українська громадськість вважає таким випадком убивство журналіста Гонгадзе, хоча поки що участь агентів держави у вбивстві не доведена.

⁷ Закон про доповнення до Кримінального кодексу, який передбачає введення нового складу злочину, – катування – був прийнятий 1 грудня 1999 р. тільки у першому читанні. Окремі члени Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією планують ввести відповідну статтю до проекту нового Кримінального кодексу.

⁸ З 1991 року кількість засуджених за «дідівщину» значно більша.

⁹ Органи прокуратури притягнули до відповідальності у 1998 році значно більшу кількість військовослужбовців за нестатутні відносини. За даними «Київських ведомостей» (16 вересня 1998 р.), тільки за 8 місяців було притягнуто 255 осіб.

У 1999 році загинуло 79 військовослужбовців, а за перші 6 місяців 2000 року – 85. У Збройних силах кількість самогубств за рік виросла на третину.

¹⁰ Це твердження є помилковим. Згідно з офіційними даними, МВС отримало з 1996 по 1999 рік 554 скарги на незаконне затримання, арешт чи обшук з використанням фізичної сили та брутальне поводження з громадянами (110 в 1996, 131 в 1997, 151 в 1998, 162 в 1999) і 1672 скарги про інші незаконні дії (229 в 1996, 407 в 1997, 560 в 1998, 482 в 1999). За цей період 864 працівника органів внутрішніх справ були покарані за посадові злочини (243 в 1996, 237 в 1997, 204 в 1998, 180 в 1999), 568 з них були засуджені за перевищення влади або зловживання службовим становищем. На нашу думку, ці дані – тільки верхівка айсберга: за нашими спостереженнями, незаконні дії під час дізнання і слідства є масовим явищем, це системне порушення прав людини.

Органами прокуратури було виявлено в 1999 р. 5 507 різноманітних порушень (в 1998 р. – 4 626 порушень) в закритих установах – ізоляторах тимчасового утримання, СІЗО, установах виконання покарань, психіатричних лікарнях із строгим та посиленим наглядом. До дисциплінарної відповідальності притягнуто 1 942 працівника вказаних установ (в 1998 р. – 1 642), до кримінальної – 19 працівників (в 1998 р. – 15).

¹¹ На харчування одного в'язня 1999 року виділялося лише 0,75 грн. на день, або чверть планової потреби. Медикаментами УВП і СІЗО забезпечені на 11,4%, а витрати на медичне утримання на одну особу склали на весь 1999 рік 13,14 грн. У 2000 році ці видатки ще менші. Виробничі потужності підприємств та УВП використовуються мало. У 1999 році не працювало 39% працездатних засуджених. На 1 липня 2000 року кількість ув'язнених в 180 УВП і СІЗО становила 233,3 тис. чоловік. У СІЗО утримувалось близько 50 000 чоловік, хоча вони розраховані на 32 000 місць.

¹² Це твердження є неточним. Кримінальний закон поділяє злочини на особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі й такі, що не становлять великої суспільної небезпеки. Але в Кримінальному кодексі відсутня точна відповідність можливої міри покарання ступені злочину для злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки, та менш тяжких злочинів (в проекті нового Кримінального кодексу класифікація злочинів та відповідність міри покарання проведена вже чітко). Це й призводить до того, що 55%-60% засуджених в 1996-2000 р.р. мали покарання до трьох років позбавлення волі. Нам неодноразово доводилося чути від працівників УВП, що третину засуджених, які перебувають в УВП загального режиму, можна було б спокійно звільнити, оскільки вони не становлять суспільної небезпеки, а шкода, що завдана їхніми злочинами, значно перевищує вартість їхнього утримання в УВП.

¹³ Точніше, державною таємницею є «відомості, що розкривають організацію, стан і способи охорони установ кримінально-виконавчої системи» (п.4.47 «Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», далі ЗВДТ).

¹⁴ До нашої організації такі скарги не надходили. Навпаки, як правило, листи засуджених супроводжуються офіційним листом адміністрації установи виконання покарань з проханням розглянути скаргу засудженого.

¹⁵ Згідно із ст. 148 ч. 4 КПК працівники МВС можуть тримати заарештованого під вартою до 10 днів без пред'явлення обвинувачення. Ця застаріла норма, яка суперечить Конституції України і міжнародним нормам, досі не скасована.

¹⁶ Ідеться про максимальний термін утримання під вартою під час попереднього слідства.

¹⁷ Це помилкове твердження. За законом термін попереднього слідства – два місяці, після чого справа передається до суду. Але в разі необхідності термін може бути подовжений до 3 місяців за санкцією районного прокурора, і до 6 місяців – за санкцією обласного прокурора, на більший термін – за санкцією Генерального Прокурора.

¹⁸ У 1997 р. рішенням судів було звільнено під заставу 110 осіб, у 1998 р. – 123 особи. Загалом органи внутрішніх справ за період 1996-1999 рр. затримали 337 569 підозрюваних у вчиненні злочину (1996 р. – 82 096, 1997 р. – 83 376, 1998 р. – 86 303, 1999 р. – 85 794). Відносно 88 342 осіб були застосовані запобіжні заходи, які не передбачають позбавлення волі, що складає 26,2% від загальної кількості затриманих (1996 р. – 20 849, 1997 р. – 21 102, 1998 р. – 23 771, 1999 р. – 22 980). Слід відзначити також можливість оскарження в суді санкції прокурора на арешт. У 1997 р. судами було розглянуто 2 516 таких скарг, у 1998 р. – 2 648 скарг, задовольняється приблизно третина скарг від загальної кількості.

¹⁹ Ідеться тільки про районні суди.

²⁰ Ідеться тільки про обласні суди та Верховний Суд України. Районні суди на колегії з кримінальних та цивільних справ не поділяються.

²¹ Компетенція військових судів ширша: вони розглядають також справи, в яких цивільні особи задіяні разом з військовими.

²² Слід відзначити, що майже кожна десята кримінальна справа повертається на додаткове розслідування. У першому півріччі 2000 року було закінчено судовим провадженням 111 365 кримінальних справ, засуджено 117 588 осіб, виправдано – 125, повернені на додаткове розслідування справи відносно 12 990 осіб, закрито 8 616 справ. До позбавлення волі у першому півріччі 1999 року було засуджено 37,5% осіб, а в першому півріччі 2000 року – 36,4%.

²³ Слід зауважити, що багато які гучні кримінальні справи мають виразне політичне забарвлення. Крім того, на нашу думку, можна вважати політичним в'язнем донецького адвоката Сергія Салова, який був довіреною особою кандидата в президенти Олександра Мороза, та перебував в СІЗО з 30 жовтня 1999 року по 12 липня 2000 р. Напередодні першого туру президентських виборів Салов знайшов у своїй поштової скриньці номер парламентської газети «Голос України», в якому сповіщалося, що Президент Кучма помер. Газета була фальшивкою, до її виготовлення Салов ніякого відношення не мав. Він показав цей номер кільком особам і був заарештований: його обвинуватили в порушенні 127 статті КК України (перешкоджання здійсненню виборчого права). Декілька разів адвокат Салова подавав заяву про заміну перебування під вартою на підписку про невиїзд, але суд залишав Салова в СІЗО. У липні 2000 року він був засуджений за цей «злочин» до п'яти років позбавлення волі з відстрочкою вироку на два роки.

²⁴ За законом про оперативно-розшукову діяльність прослуховування можливе тільки за санкцією суду, якщо є достатні підстави вважати, що готується або скоєно тяжкий злочин. Отже, ця впевненість журналістів ґрунтується на недовірі до спецслужб, які, на думку громадськості, нехтують законом і вдаються до незаконного прослуховування.

²⁵ Закон «Про психіатричну допомогу» набув чинності 5 квітня 2000 року.

²⁶ На початку 1999 року Державний комітет з питань державних секретів і технічного захисту інформації був ліквідований, а його повноваження були передані СБУ.

²⁷ Точніше, мають гриф «цілком таємно» відомості, що містяться в архівних справах про виконання вироків стосовно засуджених до смертної кари та про осіб, які виконували страти (п. 4.48 ЗВДТ). Щодо таємності інформації про стан в'язниць дивися примітку 13. Інформація про стан ЛТП не є таємною.

²⁸ Насправді, О.Ляшко був обвинувачений у наклепі відносно В.В.Дурдинця (під час публікації – в.о. Прем'єр-міністра України), начальника Одеського обласного управління МВС Івана Григоренка і ще одного мешканця Одеси, колишнього співробітника МВС. 23 грудня 1999 року Ляшко був виправданий Печерським районним судом, але майже через рік Генеральна прокуратура винесла протест на це рішення, і судова справа буде поновлена у 2001 році.

²⁹ Більше того, в деяких регіонах органи місцевої влади, як «в старі добрі часи» примушували бюджетників підписуватися саме на державні видання.

³⁰ На даний момент призначені всі вісім членів Національної ради.

³¹ Ліквідовано. Функції передано Державному комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення.

³² Див. примітку 26.

³³ Ідеться про режимно-секретні органи.

³⁴ Проте СБУ здійснює моніторинг мережі, мотивуючи це необхідністю боротьби із злочинністю та виконання програми інтеграції України в ЄС (див. заяву СБУ від 18 лютого 2001 р. «Щодо моніторингу мережі Інтернет» на сайті СБУ).

³⁵ Ідеться про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» (див. «Відомості Верховної Ради СРСР», №31, 1988). Див. також ст. 187-4 чинного Кримінального кодексу України (1960 року).

³⁶ Ідеться про легалізацію партій і громадських організацій національного рівня, це не стосується місцевих інституцій.

³⁷ Це твердження є помилковим. Згідно із ст.22 Закону України «Про об'єднання громадян» обмеження відносно отримання коштів і майна стосується тільки політичних партій, їх установ і організацій. Серед інших обмежень – заборона прямо або опосередковано отримувати кошти і майно від державних органів, державних підприємств, установ і організацій, окрім випадків, передбачених законодавством України.

³⁸ Це помилкове твердження. Хоча декілька випадків відмови у реєстрації на такій підставі мали місце, жоден із них не залишився без відповідних звернень, і

реєстрацію було успішно завершено. В Україні зареєстровано чимало громадських організацій, що захищають права людини й надають при цьому юридичні послуги, в тому числі, асоціації для захисту засуджених. Державні органи перевіряють тільки наявність ліцензії для надання юридичних послуг.

³⁹ Слід також зауважити, що з 1 січня 2000 року почав діяти новий порядок оформлення дозволу на працевлаштування іноземцям та особам без громадянства. Якщо іноземець оформився працювати без такого дозволу, то він буде висланий з України, а підприємство, де він працював – оштрафовано. Ця інструкція не розповсюджується на іноземців, які постійно проживають в Україні.

⁴⁰ За оцінками фахівців, з 1989 по 1999 рік Україна прийняла близько 150 тисяч біженців із колишніх радянських республік; за останні роки виріс потік біженців з Африки, Південно-Східної Азії, Близького та Середнього Сходу. За даними на жовтень 1999 року в Україні зареєстровано 3 500 біженців і 15 000 мігрантів.

⁴¹ Ліквідовано. Функції передано МВС, Міністерству культури і мистецтв, Міністерству юстиції.

⁴² Згідно з Конституцією Президент до 28 червня 1999 року мав право видавати укази з економічних питань, не врегульованих законами, потім внести в 3-місячний термін до Верховної Ради відповідний законопроект для прийняття. Однак термін цих повноважень закінчився. Після 28 червня 1999 року Укази Президента не мають сили закону, вони є лише підзаконними актами і повинні відповідати діючому законодавству.

⁴³ З твердженням, буцімто референдум проводився вільно і чесно і загалом відображає волю народу, важко погодитися. Фактично референдум був проведений не за волею народу, а за волею Президента і його Адміністрації, і супроводжувався масовим примусом усіх, хто отримує зарплатню з бюджету (а в деяких регіонах і працівників недержавних підприємств і організацій), з вимогою забезпечити максимальну участь у референдумі. Вчителі були зобов'язані забезпечити участь батьків своїх учнів, викладачі вузів і технікумів – студентів, лікарі – своїх пацієнтів тощо.

⁴⁴ За даними на 20 червня 2000 року секретаріат Європейського суду з прав людини визнав заявами 1 247 скарг про порушення українською державою Європейської конвенції захисту прав людини та основних свобод. Велику кількість скарг було подано з порушеннями правил, і вони не були прийняті секретаріатом. 377 заяв зареєстровано (відкрито досьє), з них відхилено (визнано неприйнятними) 58 заяв, 7 визнано прийнятними й вони чекають на розгляд Європейським судом. Ще 4 справи надіслані для додаткових пояснень, вони теж мають шанс бути визнані прийнятними.

⁴⁵ При цьому жінки склали 53% населення України (на початок 1999 року). Слід також додати, що серед безробітних з вищою освітою жінок – 70%, а серед безробітних випускників вузів жінок – 80%. Середня зарплатня жінки складає 75% від середньої зарплатні чоловіка, хоча згідно з Законом «Про оплату праці» жінки і чоловіки мають отримувати рівну зарплатню за однакової праці.

⁴⁶ Можна додати такі дані. В умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, працює близько 1 млн. жінок. Майже 6 тисяч жінок трудяться на роботах, заборонених законодавством, а 314 тисяч зайнято в нічних змінах. Через порушення вимог охорони праці 8-9 тис. робітниць щорічно отримують травми.

⁴⁷ Точніше, обов'язковою є загальна середня освіта в обсязі 11 класів.

⁴⁸ Як заявив у серпні 2000 року міністр освіти й науки Василь Кремень, майже 90% українських дітей мають відхилення в стані здоров'я, більше 50% – незадовільну фізичну підготовку. Кількість дітей-інвалідів виросла з 1993 року на 28,5 тисяч і зараз складає 150,3 тис. дітей, більше 7,8% з них – діти 7-14 років. Серед причин дитячої інвалідності міністр назвав на першому місці хвороби нервової системи, на другому – генетичні хвороби.

⁴⁹ Газета «Вечірній Київ» подала зустрічний позов проти Наймана про захист ділової репутації. Навесні суд задовольнив обидва позови, але сума відшкодування, яку мусить заплатити Найман більша за суму відшкодування з боку газети. Розгляд справи буде продовжено касаційною інстанцією.

⁵⁰ Винні у підпалі ізраїльського культурного центру в Харкові були знайдені і засуджені.

⁵¹ Слід зауважити, що в Україні розмовляють російською мовою окрім 10 млн. етнічних росіян ще й 20 млн. етнічних українців. Опитування Міжнародного інституту соціології показало, що з 72,6% етнічних українців визнають себе українцями тільки 58,8%, з 20,1% росіян визнають себе росіянами тільки 10,8%. Варіант подвійної національності обрали кожний п'ятий українець і майже кожний другий етнічний росіянин. Українську мову назвали рідною 41,6% опитуваних, російську – 43,4%. Решта відповіли, що їм однаково. На наш погляд, ці дані переконливо свідчать, що інформаційні потоки в країні йдуть двома мовами. На нашу думку, існування двох мов бажано підтримувати, в той же час передбачаючи спеціальні заходи для утвердження української мови як державної. Стверджувати про утиски російської мови, на наш погляд, некоректно. Дійсно, 2 106 тисяч або 31,7% дітей вчать в школах російською мовою, 280 тисяч дітей знаходяться в групах з російською мовою навчання в 17,6 тис. дитячих дошкільних установах, 35% студентів навчаються російською мовою. Функціонує 14 державних російських театрів, 440 млн. одиниць зберігання або 55% загального бібліотечного фонду складають книги російською мовою, 90% нових видань виходять російською мовою, видається 1 195 російськомовних газет або 49,7% від загальної кількості періодичних видань. У той же час можна бачити застосування шкідливих адміністративних заходів, які загалом пов'язані із зберіганням старої радянської адміністративної системи управління, коли, наприклад, примусово вводять навчання українською мовою студентів у ВНЗ, хоча немає ні викладачів, які здатні викладати українською мовою, ні посібників, ні студентів, які б бажали слухати лекції українською мовою, або рішення про отримання вчителями вищої кваліфікаційної категорії приймається тільки за умови вільного володіння українською мовою.

⁵² Слід зауважити, що в Криму тільки 7 шкіл з кримськотатарською мовою навчання, де навчаються 2 374 учня.

⁵³ За офіційними даними, рівень безробіття серед кримських татар – 17% (40 тисяч безробітних). З 263,7 тисяч кримських татар близько половини не мають власного житла і вимушені жити в недобудованих будинках або гуртожитках.

⁵⁴ 3 9 млн. дітей у віці від 5 до 17 років 416 тисяч (260 тисяч хлопців і 156 тисяч дівчаток) виконують постійну, термінову або разову роботу. Найбільш розповсюдженими сферами застосування дитячої праці є сільське господарство (46%), торгівля (26%), сфера послуг (19%). 5% дітей зайняті в промисловості, 4% – на будівництві. Майже дві третини дітей заробляють до 80 грн. на місяць. До 178 грн. заробляє лише 11% дітей. Шкідливі умови праці мали наслідком хвороби і фізичні травми 3% дітей (найбільше постраждали 10-14-річні).

⁵⁵ Обов'язковим є закінчення середньої школи в обсязі 11 класів. Але примусова присутність у школі дітей, які не хочуть вчитися, тільки заважає навчальному процесу і тим, хто вчитися хоче. На наш погляд, ця норма, закріплена 35 статтею Закону «Про освіту», має бути змінена.

⁵⁶ Слід відзначити, що розмір встановленої мінімальної зарплатні змінюється протягом року. На кінець 1999 року мінімальна зарплатня складала 73,7 грн., а середня місячна зарплатня – 155,5 грн. З 1 квітня 2000 року була встановлена мінімальна зарплатня в розмірі 90,7 грн. на місяць, а з 1 липня 2000 року – 118,3 грн. Прийнятий Верховною Радою України в березні 2000 року Закон «Про державні стандарти і соціальні гарантії» встановлює, що Верховна Рада буде затверджувати і прожитковий мінімум, і гарантії у сфері доходів населення. Згідно з Законом «Про оплату праці» мінімальна заробітна платня встановлюється не нижче прожиткового мінімуму для працездатних громадян. Але виконати цю норму не вдається, і тому органи виконавчої влади і місцевого самоврядування у 2000 році знову використовують для визначення розміру соціальної допомоги межу малозабезпеченості, яка приблизно співпадає з мінімальною зарплатнею.

⁵⁷ На питання, скільки в Україні бідних, відповісти важко. Оцінка реальних доходів населення є складним завданням, тим більше, що за даними різних експертів від 50% до 75% реальних доходів є тінювими. На нашу думку, межею для визначення бідності слід вважати межу малозабезпеченості. За оцінками експертів, у 2000 році доход нижче 118,3 грн. мала приблизно половина населення. В газеті «Урядовий кур'єр» від 27 травня 2000 року наведені такі дані: середньомісячний грошовий доход на душу населення в відсотках до межі малозабезпеченості (90,7 грн.) склав в січні 2000 року 66,6%, в лютому – 82,6%, в березні – 94,5%. Середня зарплатня, відповідно, склала 133,1, 136,1 і 147,6 грн., а середня пенсія – 50,9, 50,8 і 52,8 грн. Отже, на наш погляд, можна зробити висновок, що найбільше страждають від бідності пенсіонери. За словами заступника міністра праці і соціальної політики Світлани Вегери, на обліку в органах соціального захисту в середині 2000 року перебувало понад 14 млн. пенсіонерів. Постійної допомоги і уваги потребують 11,5 млн. громадян (23%), серед яких 3 млн. особливо нужденних. Звідси можна зробити висновок, що приблизно чверть населення України живе нижче межі малозабезпеченості. До близького висновку можна дійти, якщо подивитися на дані про отримання житлових субсидій. Так, у 1998 році субсидії отримали 5,5 млн. родин.

⁵⁸ У тому числі 211 аварій з груповими нещасними випадками, під час яких травмовано 736 осіб, з них 225 загинуло. Загалом у 1999 році загинуло на

виробництві більше ніж 1 300 чоловік, у тому числі 297 шахтарів. За даними Державного департаменту з питань нагляду за охороною праці за перші п'ять місяців 2000 року були смертельно травмовані 562 особи, в тому числі 188 шахтарів, у сільському господарстві 126 робітників, будівництві – 42 і в металургії – 32 особи. За сім місяців на виробництві загинуло 763 людини, в тому числі 260 шахтарів. За твердженням цього департаменту, рівень травматизму на недержавних підприємствах в 2,5 рази вищий, ніж на державних. Слід також відзначити, що від нещасних випадків невиробничого характеру за перше півріччя загинуло 33 500 осіб, тобто в 50 разів більше, ніж від виробничих травм (у першому півріччі на виробництві загинуло 665 працівників).

Євген Захаров

Переднє слово	3
Доповідь Бюро демократії, прав людини і праці Держдепартаменту США щодо практики в галузі прав людини в Україні	5
Вступ.....	5
Дотримання прав людини.....	8
Розділ 1. Повага недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ	8
А. Політичні та інші позасудові вбивства	8
Б. Зникнення	9
В. Застосування катувань та інше жорстоке, нелюдяне або принижуюче гідність поведження чи покарання.....	10
Г. Свавільний арешт, затримання чи заслання	13
Д. Позбавлення права на справедливий публічний суд	16
Е. Свавільне втручання у приватне й родинне життя, помешкання чи листування.....	20
Розділ 2. Дотримання громадянських свобод, включно з такими аспектами	21
А. Свобода слова й преси	21
Б. Свобода мирних зборів та об'єднань	27
В. Свобода релігії.....	30
Г. Свобода пересування в межах держави, міжнародні подорожі та репатріація.....	33
Розділ 3. Дотримання політичних прав: право громадян змінити владу	36
Розділ 4. Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини.....	39
Розділ 5. Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом	40
Жінки	40
Діти	43
Люди з фізичними вадами	44
Релігійні меншини	44
Національні, расові, етнічні меншини	45
Розділ 6. Права робітників.....	47
А. Право на створення об'єднань	47
Б. Право на колективне представництво та укладення колективних трудових договорів	50
В. Заборона підневільної та примусової праці.....	51
Г. Дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу.....	51
Д. Прийнятні умови праці.....	52
Е. Торгівля людьми.....	52

Наукове видання

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ У 2000 РОЦІ

19(60)

Спеціальний випуск №60 інформаційно-аналітичного
бюлетеня «Права людини»
Свідectво про реєстрацію Міністерства у справах друку та інформації
ХК №425 від 23.01.97.

Відповідальний за випуск і редактор *Євген Захаров*
Художній редактор *Борис Бублик*
Коректор *Ніна Кусайкіна*
Комп'ютерна верстка *Олександр Агєєв*

Здано до набору 10.06.2001 Підписано до друку 15.09.2001
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 3,60 Умов. фарб.-від. 3,90
Умов.- вид. арк. 3,96 Наклад 1000 прим.
Розповсюджується безкоштовно

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430

«Фоліо»
61002, Харків, вул. Артема, 8